

De *Vriendenkring* is het verenigingsorgaan van de *Vrienden van Schokland*, ingeschreven bij de Kamer van Koophandel te Lelystad onder nr. 40059053.

BESTUUR VRIENDEN VAN SCHOKLAND

Voorzitter

Harrie Scholtmeijer; tel. 0527 620490

Secretaris

C. Hendrix-Mocking; tel. 0527 652771
Oud Emmeloorderweg 18, 8308 PK Nagele
E-mail: hendrix@solcon.nl

Penningmeester

David Roemers; tel. 0527 621284

Ledenadministratie

L. Slood-Snijders; tel. 0527 622 983
Hondsruglaan 30, 8302 JE Emmeloord
E-mail: leslood@leslood.demon.nl

Overige leden

C.J. Bolle; B.J. Grotenhuis; J.H. Hollestelle;

Adviseur

H. Kloosterman; Museum Schokland,
tel. 0527 251396

REDACTIE DE VRIENDENKRING

Redactie-adres

J.M.E. Suidgeest-Pijlman; tel. 0527 651745
Ring 58, 8308 AN Nagele
E-mail: k-j.suidgeest-pijlman@wxs.nl

Overige leden

G.W. Bulk; J.H. Hollestelle; H. Scholtmeijer;
J.M.E. Suidgeest-Pijlman; H.A. Veenink;

CONTACTPERSONEN

R. Rijs, *Stichting het Flevolandschap*
V. van Steenberg, *RACM Lelystad*
contactadres: *Nieuw Land Erfgoedcentrum*

CULTUURHISTORISCHE INFORMATIE

www.VvS-Schokland.nl
www.schokland.nl
www.nieuwlanderfgoedcentrum.nl
www.flevolandbovenwater.nl
www.racm.nl
www.flevolandschap.nl

CONTRIBUTIE

Volwassenen € 15,-, huisgenootleden € 5,-,
jeugdleden € 3,75
Postbank 11 79 970; Bank 34 65 56 813
t.n.v. Penningmeester VvS te Emmeloord.
Beëindiging lidmaatschap schriftelijk vóór
1 september van het lopende jaar.

In dit nummer:

► Vereniging

Beste Vrienden <i>Redactie</i>	2
Jaarrede van de voorzitter <i>Harrie Scholtmeijer</i>	3
Ontvangen <i>Redactie</i>	5
Zomerepositie Museum Schokland <i>Henk Kloosterman</i>	6
Zomerepositie NieuwLand	8

► Artikelen

In de voetsporen van Dokter Kolff <i>Herman Broers</i>	9
Toen Schokland nog een eiland was... toen... <i>Bart Reindersma</i>	20
Impressie 150 jaar ontruiming Schokland	22
Zeeweringen gesloopt door de gevreesde paalworm <i>Ivo Mol</i>	24
"Visgronden" <i>JohnN</i>	27
Nationaal Binnenvaart Monument	28
Een lichtwachter terug op Schokland <i>Evert de Boer</i>	30
De laatste dagen van een eiland 3 (slot) <i>Gerrit van der Heide</i>	34

ISSN 1383-0961

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen of vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de auteursrechten voor de illustraties en foto's te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de redactie wenden.

Artikelen voor het zomernummer 2008 dienen uiterlijk op 1 augustus bij de redactie binnen te zijn.

Beste Vrienden

We beginnen deze *Vriendenkring* met de jaarrede van de voorzitter, uitgesproken tijdens de jaarvergadering op 16 april.

In zijn rede maakt hij melding van het feit dat de oproep om oude uitgaven in het vorige nummer van ons blad resultaat heeft gehad. Hij noemt de naam van mevrouw Venema, die een bijna complete serie Vriendenkringen heeft geschonken. Maar daarnaast kunnen we nog eens 25 jaargangen tegemoet zien; deze keer uit de nalatenschap van Kees van Essen. De heer Van Essen was in de beginjaren cursist Geologie bij de Vrienden en tot aan zijn overlijden op 94-jarige leeftijd vrijwilliger in het bezoekerscentrum van de Gesteentetuin.

Hiernaast hebben we ook nog een aantal losse nummers ontvangen.

Voor nu willen we iedereen hartelijk danken voor deze schenkingen. Mocht blijken dat er nu toch nog nummers missen, dan hoort u dat te zijner tijd van ons.

Op 16 mei werd op een feestelijke manier het jaar geopend waarin wordt herdacht dat 150 jaar geleden Schokland werd ontruimd. Hans Hollestelle maakte een foto-impressie van deze dag. In dit nummer vindt u verdere informatie over exposities en activiteiten die, in verband met deze herdenking, op Schokland en in het Erfgoedcentrum in Lelystad plaatsvinden.

Een toepasselijk artikel, gezien de ontruiming in 1859, is *Zeeweringen gesloopt door de gevreesde paalworm* van Ivo Mol. Immers, waren de zeeweringen bestand geweest tegen de beukende golven tijdens stormen, dan hadden de Schokkers misschien nog wel op hun eiland gewoond toen de Noordoostpolder droogviel. De informatie over de familie Van Eerde, waarvan vijf leden ooit lichtwachter waren op het oude eiland is dan weer een mooi vervolg op het voorgaande. Evert de Boer, die in het bezit kwam van twee portretten uit genoemde familie, schreef *Een lichtwachter terug op Schokland*.

Herman Broers, verbonden aan het Biografie Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen, werkt aan een dissertatie over het leven van dokter Kolff. Hij beschrijft met zijn artikel *In de voetsporen van Dokter Kolff* hoe deze uitvinder van de kunstnier zich tot op hoge leeftijd inzette voor het welzijn van de mensheid.

Tot slot plaatsen we het laatste deel van het boekje *De laatste dagen van een eiland* van Gerrit van der Heide (1915-2006).

Wij wensen u een mooie zomer.

De redactie

Jaarrede van de voorzitter

Harrie Scholtmeijer

De onderstaande tekst werd uitgesproken ter afsluiting van de jaarvergadering op 16 april jongstleden.

Beste vrienden,

Op een avond, ongeveer een maand geleden, werd ik gebeld door mevrouw Venema van de Espelerlaan in Emmeloord. Zij had de oproep in de laatste uitgave van De Vriendenkring gelezen – een oproep om oude nummers van ons verenigingsblad aan de redactie te bezorgen – om in het jubileumjaar 2011 een compleet overzicht te hebben van alle Vriendenkringen die er in de afgelopen vijftig jaar zijn verschenen. U weet waarschijnlijk dat Wim van Lummel bezig is om alle artikelen te beschrijven. Toen ik Wim belde over de schenking van mevrouw Venema, vroeg ik hem hoe ver hij nu was. Hij antwoordde dat het hem meer tijd kostte dan verwacht, omdat je tijdens het inventariseren toch ongemerkt al die interessante artikelen nog eens ging lezen. Mij verging het precies zo, toen ik de doos met nummers van De Vriendenkring bij mevrouw Venema had opgehaald. Aanvankelijk had ik het voornemen de doos zo snel mogelijk door te geven aan Wim van Lummel, maar in afwachting daarvan had ik deze naast mijn leesstoel geparkeerd. En uit nieuwsgierigheid begon ik eens zo'n nummer te lezen, en nog één, en spoedig verging het mij zoals Wim van Lummel; je kunt ze niet meer wegleggen.

Allerlei wetenswaardigheden komen er dan aan het licht. Wist u dat 1959 een bijzonder jaar was, niet alleen vanwege de honderdjarige herdenking van de

ontruiming van Schokland – waar toen trouwens niet veel aan gedaan werd – of de bouw van de poldertoren in Emmeloord, maar ook vanwege de proclamatie die de allereerste opmaat is voor – toen nog – de Vereniging van Vrienden van het Museum voor de IJsselmeerpolders? Wist u dat dat museum er gekomen is, omdat ze in de Wieringermeer de bodemvondsten hadden weggegeven, en niet meer terug konden krijgen toen ze een eigen collectie wilden opbouwen? Wist u dat de vondsten uit de Noordoostpolder eerst in Kampen werden opgeslagen, en pas in 1947 naar het kerkje van Schokland verhuisden – hetzelfde kerkje dat de Directie nog had willen slopen? Pas toen Smeding en de zijnen het Provinciaal Bestuur van Friesland over Schokland rondleidden, en een Gedeputeerde opmerkte dat het toch zonde was om het kerkje te gebruiken als opslagloods en paardenstal – want dat was het in afwachting van de sloop – ging bij Smeding een lichtje branden. Het kost me niet veel moeite om door te gaan, maar ik wil nog wat in petto houden voor de jubileumuitgave van 2011. Zo ver is het nog lang niet – eerst hebben we de herdenking van de ontruiming van 1859. Die ontruiming staat volop in de belangstelling. In de vereniging Vrienden van Schokland hebben we gemeend onze bijdrage de vorm te moeten geven die men van ons verwacht: historisch, met oog voor de vele aspecten van het eiland, serieus. We hebben er lang over nagedacht, en

Foto: j.a. fotografie, Zwolle.

daar is uitgekomen dat we het opstel van de Deventer hoogleraar Mees herdrukken. Dat opstel is uit 1847, en het is het ooggetuigenverslag dat de ontruimingsdatum van 1859 het dichtst benadert. U zult dat artikel dit najaar kunnen lezen in een speciale uitgave van De Vriendenkring.

En nu we het toch over De Vriendenkring hebben: in het jaarverslag hebt u gelezen dat we, helaas, afscheid hebben moeten nemen van Pim Reinders. Dat hij ermee stopte is overigens zeer te begrijpen. In de laatste Vriendenkring van 2008 kon u lezen dat Pim bijna twintig jaar in de redactie heeft gezeten – maakt u daar maar ruim twintig jaar van. Dat is het voordeel als je opeens zoveel jaargangen van De Vriendenkring in huis hebt, dan kun je nog eens teruglezen, en dan constateer je dat in het voorjaarsnummer van 1988 Pim als nieuw redactielid verwelkomd werd, en in dat nummer gelijk ook maar een prachtig artikel schreef, ‘Portret van een pionier’, over de moerasandijvie. Onlangs had ik het daar met Pim nog over, en toen kwam het gesprek ook op een mooi plan, geopperd in een van de vroegste uitgaven van De Vriendenkring: een heemtuin (aan te leggen bijvoorbeeld in de Gesteentetuin), bevolkt met pioniergewassen uit de poldervegetatie,

zoals de bijna verdwenen moerasandijvie. In de Alpen heb ik wel mooie voorbeelden van zulke heemtuinen gezien, met o.a. edelweiss, en dichter bij huis kunnen we denken aan de heemtuin van de heer Veerman uit Wijhe met IJssel flora. Zou zoiets bij ons ook niet te realiseren zijn? Wie pakt dat eens op?

In de twintig jaar dat Pim bij de redactie was heeft het blad wel een enorme ontwikkeling doorgemaakt. Terecht heeft Pim voor al zijn werk bij zijn afscheid een mooi aardewerken bord met daarop de lichtopstand van Schokland gekregen. Op de foto bij het jaarverslag van Corry Hendrix, in het vorige nummer van ons blad, is dat bord goed te zien. We hebben dat bord aan Pim overhandigd op het diner dat redactie en bestuur gezamenlijk hadden bij de start van het nieuwe seizoen. Dat samen eten was zo geslaagd, dat we besloten hebben er een jaarlijkse traditie, op kosten van de vereniging, van te maken. U moet daar maar een kleine contributieverhoging voor over hebben. Ik kan dat verdedigen, want zonder de geweldige inzet van de redactie- en bestuursleden zou de vereniging Vrienden van Schokland niet op zo’n mooi seizoen als het afgelopen verenigingsjaar hebben kunnen terugkijken.

*Jaarvergadering
van de vereniging
Vrienden van
Schokland op
16 april 2009
met v.l.n.r. de
bestuursleden
Corry Hendrix
(secretariaat),
Harrie Scholtmeijer
(voorzitter) en
David Roemers
(penningmeester).*

Ontvangen

Naar aanleiding van de oproep in de laatste Vriendenkring over het aanvullen van ontbrekende nummers, ontving de vereniging van mevrouw Venema uit Emmeloord een serie tijdschriften die vanaf herfst 1966 geheel compleet is. Daar zitten zeven nummers bij die zich nog niet in onze collectie bevonden. Mevrouw en mijnheer Venema (de laatste overleed zes jaar geleden) zijn beiden actief geweest in onze vereniging, de heer Venema jarenlang als coördinator en bestuurslid. Het bestuur is bijzonder blij met deze schenking.

De heer Grootentraast uit Creil beschikt over een complete verzameling Vriendenkringen. Wanneer dat nodig is, kunnen we die raadplegen.

Van Peter de Boer, zoon van onze vroegere voorzitter Evert de Boer, ontving de vereniging Vrienden van Schokland het boek *'Eens ging de zee hier tekeer....'*, *Waarderend veldonderzoek ten behoeve van de Actualisatie van de Archeologische Monumenten Kaart Flevoland 2003-2004*. Hij schreef dat samen met A.F.L. van Holk. Het boek oogt fraai door de vele kaarten en foto's die in kleur zijn opgenomen. Voor wie het boek zelf wil bestellen, volgt hier het ISBN-nummer: 90-5799-081-4.

Aan allen onze hartelijke dank!

Zomerexpositie Museum Schokland

Henk Kloosterman

150 jaar ontruiming Schokland (1859-2009)

Dit jaar is het 150 jaar geleden dat het eiland Schokland werd ontruimd. De totale ontvolking van een heel eiland was een unieke historische gebeurtenis voor ons land. In 1858 tekende koning Willem III de wet tot de ontruiming van Schokland. Het volgende jaar verlieten de bewoners van Schokland, ongetwijfeld met weemoed, hun geboortegrond om er nooit weer terug te keren.

Met een speciale herdenkingstentoonstelling wordt in Museum Schokland aandacht besteed aan dit voor Schokland gedenkwaardig jaar 1859.

In de 19e eeuw woonden de circa 650 Schokkers dicht opeengepakt op drie woonterpen op het eiland. De meesten waren visser en hadden een hard bestaan. Regelmatig werd het eiland getroffen door overstromingen. Berucht was een stormramp in 1825. Het hele eiland overstroomde. Tientallen huizen werden compleet vernield en er waren veel slachtoffers te betreuren. Van de eens zo trotse Schokker vissersvloot moesten veel schepen als verloren worden beschouwd. Geld voor reparatie van boten en huizen was er echter nauwelijks. Veel families kwamen de gevolgen van de stormramp nauwelijks te boven. Voor hun broodwinning was vrijwel iedereen op het eiland afhankelijk van de visserij. Toen in de jaren die volgden de visvangsten ook nog eens flink tegenvielen, kwamen veel Schokkers in grote financiële problemen. Om het hoofd enigszins boven water te houden werd huisraad en zelfs vistuig verkocht. De bevolking leefde na

verloop van tijd in diepe armoede en werd vrijwel helemaal afhankelijk van bedeling. Het eiland was één groot armenhuis geworden. Met name vanwege die chronische armoede werd uiteindelijk door de overheid besloten het eiland te ontruimen.

In de tentoonstelling wordt een indringend beeld geschetst van de uitzichtloze situatie op Schokland. Voorwerpen, historische krantenartikelen, schilderijen en tekeningen geven een indruk van de bittere armoede en de slechte leefsituatie op het eiland in de 19e eeuw. Bij de ontruiming werden vrijwel alle gebouwen op Schokland afgebroken. Ook de katholieke kerk op het eiland werd steen voor steen afgebroken en de kerkinventaris raakte verspreid over het land. In de expositie is een deel van de Schokker kerkschatten opnieuw bijeen gebracht en voor het eerst sinds lange tijd weer gezamenlijk te bewonderen.

Bijzonder is een portretgalerij van op Schokland geboren. Op de oude prenten zijn de eilanders nog te zien in hun originele klederdracht. De meeste Schokkers vestigden zich in het naburige Kampen en Vollenhove. Dat men daar zeer verschillend aankeek tegen de komst van de armoedige vissersfamilies wordt in de tentoonstelling duidelijk. Museum Schokland kon voor deze expositie gebruik maken van een reeks prachtige bruiklenen uit collecties van diverse musea en andere instellingen. Een aantal voorwerpen is zelfs voor het eerst op Schokland te zien. Samen vertellen ze het verhaal van de armoedige bevolking van Schokland, de drastische ontruiming van het eiland en hoe het daarna met de eilanders verder ging. De expositie is tot 1 november 2009 te zien.

Geopend dinsdag tot en met zondag van 11.00 tot 17.00 uur
(In juli en augustus alle dagen geopend)

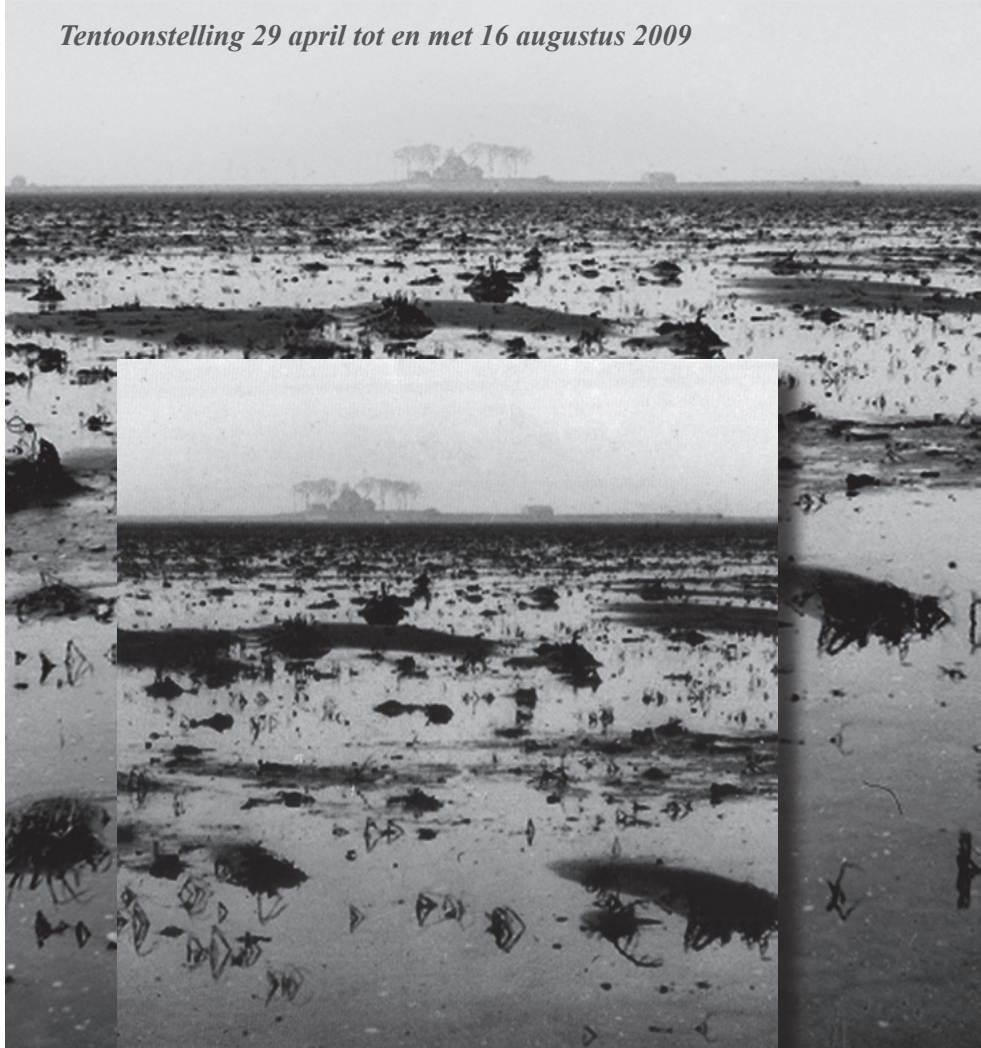
Museum Schokland
Middelbuurt 3
8319 AB Schokland
(tussen Ens en Nagele)
telefoon: 0527 251396
www.schokland.nl

*Impressies van
Schokland in de
19e eeuw.
Eisen van Bart
Reindersma.*

Zomerexpositie Museum Nieuw Land Schokland Werelderfgoed

Tentoonstelling 29 april tot en met 16 augustus 2009

**SCHOKLAND
WERELDERFGOED**

TENTOONSTELLING 29 APRIL T/M 16 AUGUSTUS 2009

museum+archief+studiecentrum

HOOFDARTIKELEN

In de voetsporen van Dokter Kolff

Herman Broers

*‘Mijn doel is altijd geweest mensen terug te brengen
naar een vreugdevol en menswaardig bestaan.’*

– prof dr. W. J. Kolff, 1911-2009 –

Kamper uitvinder kunstmatige nier veranderde de wereld in moeizame tijden: In de voetsporen van ‘Dokter Kolff’

De Kamper uitvinder van de kunstmatige nier, de oervorm van dialyse, overleed op 11 februari 2009 in Amerika: prof. dr. Willem Johan ‘Pim’ Kolff, bijna 98 jaar oud. Toen hij in 1938 in Groningen met het onderzoek begon dat in zijn Kamper jaren (1941-1950) succesvol afrondde, was nierfalen nog onbehandelbaar. Dokter Kolff was de eerste die het presteerde het leven van een patiënt te redden met hulp van een door hemzelf gebouwd dialyseapparaat, tijdens de Tweede Wereldoorlog in het Stadsziekenhuis van Kampen. Het was niet minder dan een omwenteling in de medische wetenschap. Sindsdien konden miljoenen nierpatiënten in leven blijven dankzij dialyse. Maar hoe kwam hij op dat idee? Over een bijzondere uitvinding van een bijzondere man in bijzondere tijden.

Het was oktober 1938 toen Pim Kolff, 27 jaar oud en de jongste assistent-arts in het Academisch Ziekenhuis in Groningen, in een van de vier bedden

die hem waren toegewezen een ernstig zieke jongeman aantrof. De patiënt, een Groningse boerenzoon van 22, heette Jan Bruning. Hij leed aan een

*Herman Broers
Auteur en biograaf
Directeur Willem
Kolff Stichting,
Kampen.
Buitenpromovendus
Biografie Instituut,
Rijksuniversiteit
Groningen.*

*Dokter 'Pim' Kolff
en zijn vrouw Janke
Kolff-Huidekoper
komen aan in
Kampen in 1941.
(foto: Willem Kolff
Stichting / Marriott
Library SLC)*

chronische nierontsteking en zijn toestand was ellendig. Hij produceerde al dagen geen urine meer en de afvalstoffen in zijn inmiddels flink opgezette lichaam zochten letterlijk langs allerlei wegen een uitweg. Na een lange periode van toenemende geestelijke verwarring, stuip trekkingen, ijlen en psychoses zakte hij weg in een diepe coma. De boerenzoon was stervende.

De medische wetenschap had in de jaren dertig van de vorige eeuw nog geen antwoord op falende nieren. Bepaalde symptomen van nierfalen, zoals vermindering van het gezichtsvermogen, hoofdpijn, desoriëntatie en verwardheid, kunnen ook andere oorzaken hebben. Vaak werd een nierontsteking pas herkend als de urineproductie afnam en de urine een donkerbruine kleur ontwikkelde. Dat was meestal ook pas het moment dat een patiënt naar een dokter stapte en dat was te laat.

Het verschil tussen Jan Bruning en miljoenen anderen was niet zijn

aandoening maar zijn arts, Pim Kolff. De dood van Jan Bruning inspireerde Kolff tot wat zijn levenswerk zou worden: kunstorganen. En de kunstmatige nier was de eerste. Willem Johan Kolff, geboren in Leiden op 14 februari 1911, was opgeleid als arts maar hij hield van mechanica en houtbewerking. De dood van Jan Bruning zette hem aan het denken. Waarom zou iemand moeten sterven als zijn nieren falen? Het zou toch mogelijk moeten zijn de reiniging van het bloed over te nemen? Als je dat kon, dan had je de gelegenheid complicaties aan te pakken en kon de patiënt toch herstellen? Twintig gram gifstof per dag verwijderen moest voldoende zijn. Vandaag de dag, met dialyse als alom bekende en geaccepteerde behandeling is het moeilijk voor te stellen, maar in 1938 grensde dit visioen aan het waanzinnige.

Kolff dook in de literatuur. Hij ontdekte dat verschillende artsen en onderzoekers het hadden geprobeerd, maar ze waren allemaal stukgelopen. De eerste poging was in 1913, door drie Amerikaanse artsen aan de Johns Hopkins University in Baltimore. Hoogleraar in farmacologie John Jacob Abel en zijn medewerkers Leonard Rowntree en B.B. Turner verwijderden giftige stoffen uit het bloed van honden: ze lieten het bloed door slangen van collodion stromen, waarbij de slangen werden gespoeld in een zoutoplossing. Kleinere moleculen in het bloed konden door de poriën van de slangen naar buiten dringen. De grotere eiwitmoleculen in het bloed en de rode bloedcellen zelf bleven 'schoon' in de slangen achter. Ze pasten het principe toe van vloeistofreiniging door middel van een membraan, in 1861 ontdekt door de Schotse chemicus Thomas Graham. Graham

noemde deze techniek al ‘dialyse’. Er waren echter twee grote problemen: gestandaardiseerde fabricage van membranen en het voorkomen van bloedstolling. Abel, Rowntree en Turner hadden er geen antwoord op en staakten de strijd.

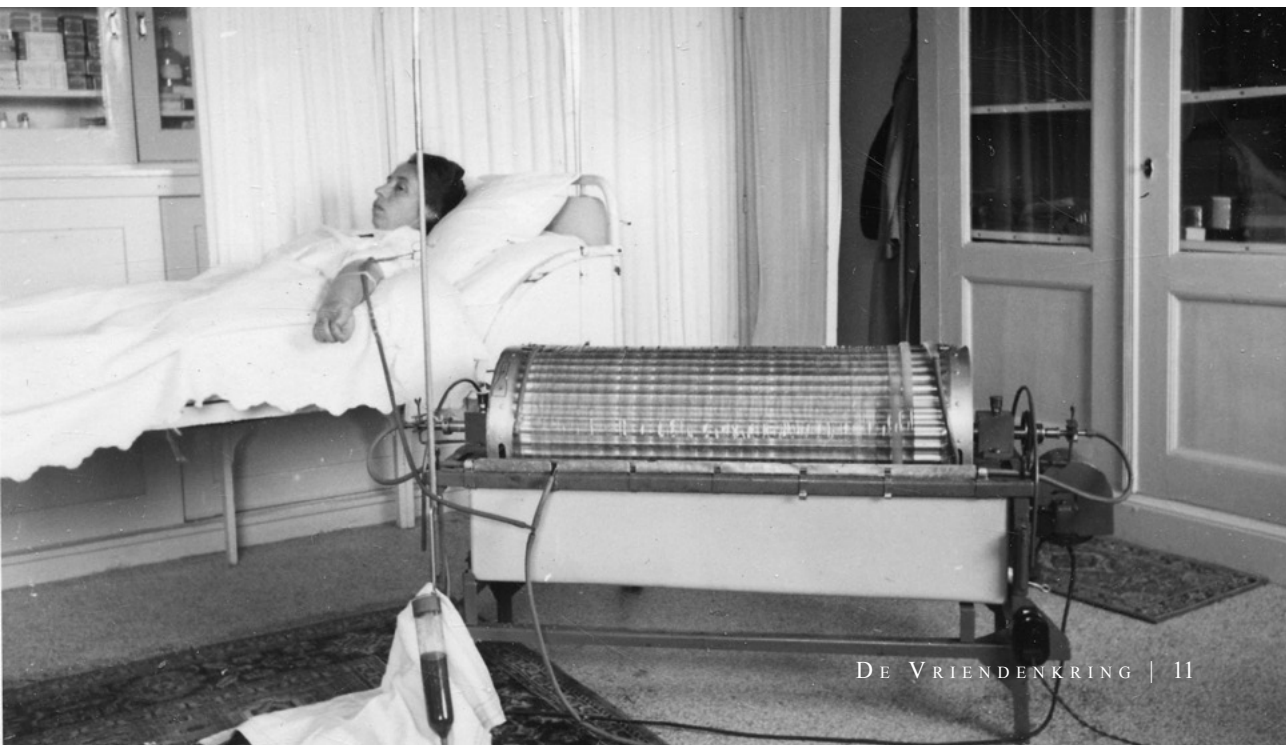
De Duitser Georg Haas startte in 1915 met onderzoek naar het wassen van bloed. Haas paste de kunstmatige nier van Abel, Rowntree en Turner in 1925 voor het eerst toe op mensen, maar al snel bleek het middel erger dan de kwaal: anders dan bij honden leidde hirudine bij mensen tot ernstige allergische reacties en levensgevaarlijke bijwerkingen voor hart en longen. Haas besloot in 1928 hirudine te vervangen door de stof heparine, afkomstig uit de lever. Het bleek een zeer efficiënt anti-stollingsmiddel, maar de resultaten van de dialyseapparaten van Haas waren zo minimaal dat hij weinig bijval kreeg en uiteindelijk zijn onderzoek staakte. De oplossing voor standaardisering van membranen voor een kunstmatige nier was op dat moment (1928) al zestien

jaar op de markt, maar niemand was op het idee gekomen deze uitvinding toe te passen: cellofaan. Het werd onder andere toegepast in de vleesindustrie als vervanger van de varkensdarm bij het draaien van worstjes. Cellofaan was uniform en industrieel te produceren en was al gauw in grote hoeveelheden beschikbaar. Het bleek een essentieel hulpmiddel om nierdialyse mogelijk te maken. Het toepassen van cellofaan in een kunstmatige nier werd voor het eerst opgepikt in 1938 door William Thalhimer, een leerling van Abel. De tweede die het voor dialyse gebruikte, was Kolff, in hetzelfde jaar. Kolff combineerde het werk van al zijn voorgangers in een paar laboratoriumexperimenten, zijn passie voor techniek deed de rest.

Kolff maakte samen met Robert Brinkman, hoogleraar fysiologische chemie aan de Rijksuniversiteit Groningen een aantal testmodellen die in het laboratorium prima functioneerden, maar nog niet op dieren of mensen konden worden getest. Ze hadden cellofaan als

Hoofdzuster Maria ter Welle is als modelpatiënt aangesloten op de eerste kunstmatige nier van Kolff die gereedkwam in 1942.

(foto: Willem Kolff Stichting / Marriott Library SLC)

membraan en heparine als antistoller. Op 10 mei 1940 gooide de aanval van de nazi's op Nederland evenwel roet in het eten. Het onderzoek kwam tot stilstand. Toen Kolff ontdekte dat zijn joodse baas, professor Leo Polak Daniëls, zelfmoord had gepleegd en vervangen zou worden door een NSB'er, trok hij zijn conclusies en solliciteerde. Hij wilde weg uit Groningen.

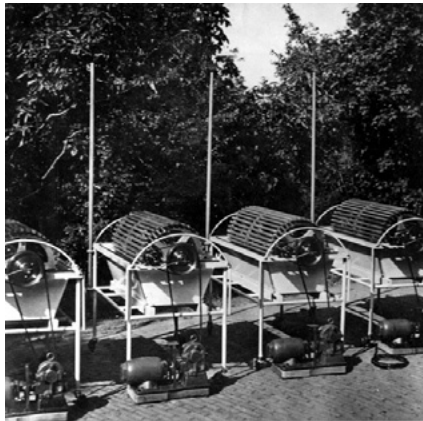
Kolff werd in juli 1941 de eerste fulltime internist in de geschiedenis van Stadsziekenhuis De Engelenbergstichting in Kampen. Eenmaal ingewerkt richtte hij zich naast zijn ziekenhuistaken op het vervolg van zijn nieronderzoek. Hij stelde een medisch analiste aan voor de chemische bepalingen die het onderzoek vereiste, Mienke van der Leij. Later kreeg hij een assistent die prepareren en bedienen van het apparaat in de vingers zou krijgen, Jacobus van Noordwijk (1920-2008), medisch student en later hoogleraar farmacologie. Kolff ging op zoek naar een bedrijf dat de kunstnier voor hem wilde bouwen en vond die

aanwijzing werd de draaiende trommel horizontaal in plaats van verticaal geplaatst, waardoor de zwaartekracht optimaal kon worden benut. Om de trommel werd dertig tot veertig meter cellofaandarm gewonden. De trommel draaide rond terwijl de onderste helft in een waterbad hing, met daarin de zorgvuldig samengestelde spoelvloeistof. Het bloed werd via een slang vanuit een ader in de arm van de patiënt naar de machine geleid, waar het via een koppelstuk werd aangesloten op de cellofaandarm die om de ronddraaiende trommel was gespannen. Bij iedere omwenteling van de trommel zakte het bloed door de zwaartekracht in de cellofaandarm naar beneden, waar via spoeling in de waterbak de daadwerkelijke dialyse plaatsvond: het verwijderen van giftige stoffen uit het bloed door uitwisseling van moleculen van de ene vloeistof naar de andere, via de halfdoorlatende wand van het worstenvel. Als het gewassen bloed aan het eind van de trommel kwam, werd het met een slang teruggeleid naar de arm van de patiënt.

Om het bloed uit de slang zonder lekkage naar de ronddraaiende as van de trommel te krijgen, haalde Kolff na een nachtelijke ingeving een onderdeel uit het waterdichte koelsysteem van een T-Ford. Hier en daar wat aanpassingen en het probleem was opgelost. Het risico van bloedstolling in de machine werd onderdrukt met het toevoegen van heparine aan het bloed, waarbij de hoeveelheid heel zorgvuldig werd bepaald. Door de werking van de zwaartekracht was geen pomp nodig om het bloed door de machine te leiden.

Het leek allemaal prachtig toen Berk in oktober 1942 de eerste kunstnier in de spreekkamer van Kolff afleverde, maar hoe kwam Kolff aan patiënten? Ondanks zijn goede verstandhouding

De eerste in serie gefabriceerde kunstnieren van Kolff in Kampen in 1944. Hij zond ze na de bevrijding de wereld over. Eén van de apparaten ging naar New York en leidde tot Kolff's emigratie naar de VS in 1950. (foto: Willem Kolff Stichting / Marriott Library SLC)

bij de Kamper Emaillie Fabrieken, het latere BK. Directeur Hendrik Berk en werktuigkundige Evert van Dijk zouden met Kolff de machine ontwerpen en bouwen. Op hun

met de huisartsen moest Kolff al zijn overredingskracht aanwenden om collega's ertoe te bewegen ze naar hem toe te sturen en te kunnen onderzoeken of zijn bizarre machine in staat was levens te redden. Menselijk bloed leiden door een slang, een waterpomp van een Ford en meters worstenvel, daarna rond laten draaien in een met zeventig liter spoelvloeistof gevulde emaillen bak van een pannenvouwer, rustend op een aluminium frame, gebouwd met restanten van een neergeschoten Duitse bommenwerper? En dan het bloed ook nog weer inbrengen bij de patiënt? Niemand zag het zitten, behalve Kolff en zijn groeiende 'nierploeg'. Tussen 17 maart 1943 en 27 juli 1944 behandelden ze vijftien patiënten. Ze stierven allemaal, op eentje na, maar die herstelde zonder dat de kunstnier een aanwijsbare invloed had op zijn ziekteverloop. Voor buitenstaanders was het al snel duidelijk dat Kolffs 'spelen met nieren', zoals zijn geneesheer-directeur Kehrer het noemde, nergens toe leidde, behalve tot een pijnlijke en zinloze verlenging van het leven van gedoemde nierpatiënten die je veel beter thuis in alle rust kunt laten doodgaan, zoals tot dan toe gebruikelijk was. Het onbegrip van de medische wereld was frustrerend omdat Kolff en zijn assistenten wel degelijk grote vooruitgang constateerden. Iedere behandeling werd zorgvuldig gedocumenteerd met het oog op Kolffs proefschrift. Uit de gegevens die aan de hand van de tientallen dialyses op de vijftien patiënten in 1943-1944 werden verzameld, blijkt – ook ruim 65 jaar later nog – dat de nierploeg heel veel ervaring opdeed, snel leerde en de resultaten bij patiënten steeds beter werden, al was het nog van voorbijgaande aard.

De werkomstandigheden verslechterden naarmate de oorlog vorderde. Nadat Kolffs voorraad Amerikaanse cellofaan opraaakte, moest hij overschakelen op Duitse worstenvellen die van aanmerkelijk slechtere kwaliteit waren. Zeep werd steeds schaarser, evenals rubberslangen, glaswerk en pleisters, in de jaren veertig zo'n beetje de enige materialen waarmee een ziekenhuis kon werken. Hergebruik van naalden werd steeds moeilijker en gevaarlijker omdat na tientallen keren opnieuw slijpen en desinfecteren naalden breekbaar werden en roestvorming ontstond. Dit leidde soms tot complicaties in het bloed. Ten slotte werd het vervoer van nierpatiënten naar Kampen nagenoeg onmogelijk.

In september en oktober 1944 begonnen de eerste massale razzia's in het kader van de Arbeitseinsatz in het westen van het land. In totaal werden 120.000 mannen uit diverse steden in bezet Nederland tussen september en december 1944 opgepakt. Bijna 34.000 van deze gevangenen werden per rijnaak afgevoerd en arriveerden via het IJsselmeer voor een tussenstop ter hoogte van de Van Heutszkazerne in Kampen. Op de regenachtige ochtend van maandag 11 november 1944 was dokter Pel de eerste Kamper huisarts die de lading Rotterdamse slachtoffers onder ogen kreeg. Hij besloot dat medische hulp hard nodig was en belde Kolff. Het Stadsziekenhuis werd een hospitaal in de frontlinie. De transporten bleven maar komen. Het eerste transport kwam aan op 8 oktober, met 500 gevangenen uit Utrecht en omgeving. Op 11 november arriveerde een lading met 10.500 Rotterdammers, vier dagen later gevolgd door een tweede groep uit Rotterdam van nog een 5.500 man. Op 24 november 7.200 mannen uit Den Haag, op 15 en 18 december 1.075

gevangenen uit Alkmaar, IJmuiden en van het eiland Wieringen; van 24 tot en met 29 december 5.300 mannen van Goeree-Overflakkee en Schouwen-Duiveland en van 27 januari tot en met 14 februari met diverse transporten 2.525 mannen uit Amsterdam. Toen het laatste transport met 300 gevangenen op 24 maart 1945 in Kampen werd geregistreerd, waren in totaal 33.674 mannen opgevangen geweest in de Van Heutszkazerne. ‘Duizenden zijn echter zonder eten verder getransporteerd,’ meldde een naoorlogs rapport van het Rode Kruis.

Kolff en zijn medewerkers wisten tot het einde van de oorlog uit de transporten in totaal 1.283 ‘zieken’ te selecteren. Hier waren echte zieken bij, maar ook ‘bijzondere gevallen’ en verzetsmensen voor wie ‘een oplossing’ moest worden gezocht. Kolff belandde hoe langer hoe meer in een risicovolle positie. Hij was arts in het brandpunt van een logistieke operatie met duizenden gevangenen, maar had ook zijn verantwoordelijkheden in het ziekenhuis. Als vertegenwoordiger van het Rode Kruis bij de Duitse autoriteiten was zijn opstelling en informatie cruciaal voor het ondergrondse verzet. En alsof dat nog niet genoeg was, werd hij aangeklampt door honderden doodsbanne zielen die hem beschouwden als hun laatste strohalm. Met beperkte middelen kwam in korte tijd een logistieke en medische operatie op gang waarbij Kampen in enkele maanden tijd bijna anderhalf keer zoveel mensen verwerkte (ruim 34.000) als de stad aan inwoners had (23.000). Wat betreft de ziekenverzorging werden alle tien Kamper huisartsen ingeschakeld, evenals de dertig zusters van het ziekenhuis, aangevuld met tweehonderd vrijwilligers. Nu werd het voor Kolff de kunst zoveel mogelijk

gevangenen op de goede manier ziek te houden zodat ze langer mochten blijven of na een keuring ziek genoeg bleken om naar huis terug te keren. Waren de patiënten te goed, dan werden ze onherroepelijk op transport gesteld naar Duitsland. Pim Kolff, opgeleid om mensen beter te maken, moest zonder dat het de bezetter opviel zijn medische roeping op de kop zetten. Dit leidde al snel tot bizarre problemen. Kolff moest voortdurend op zijn hoede zijn. De razzia’s in Rotterdam en later ook in Den Haag, Amsterdam en Zeeland, waren zo grootschalig dat onder de gevangenen zich mensen van allerlei pluimage bevonden: verzetsstrijders, joden, maar ook NSB’ers en andere, minder opzichtige, nazi-sympathisanten. De toestand waarin de gevangenen in Kampen aankwamen, wisselde per transport. De grote groepen Rotterdamers en Hagenaars in november waren nat, koud en hongerig van de reis, waren onderweg mishandeld, maar verkeerden niet in een slechte toestand. Ze hadden bijvoorbeeld nog dekens, maar er was geen enkele selectie toegepast. Het aantal zieken was dan ook zo groot dat het moeilijk was om ook nog grote groepen simulanten te helpen. Een groot verschil met de transporten met 5.300 gevangenen uit Wieringen, de Zuid-Hollandse eilanden en Zeeland. Dit waren grotendeels stevige, goed doorvoede en netjes geklede boeren en landarbeiders die lastig af te keuren waren. Kolff en zijn mensen lieten gedurende de oorlog evenwel geen kans voorbijgaan om, zoals Kolff het later noemde, ‘de nazi’s te beroven van iedere potentiële gevangene die we onder behandeling kregen’. Het delicate spel om mensen ziek te maken of in ieder geval zodanig ziek te doen lijken dat de bezetter geloofde dat de patiënt in aanmerking

kwam voor een vrijstelling, was voor alle betrokkenen riskant, zo niet levensgevaarlijk. De beoordeling of een patiënt een vrijstelling kreeg, lieten de nazi's in eerste instantie over aan de behandelend arts, in dit geval Kolff. Als ze het niet vertrouwden of een second opinion van belang achtten, werd vaak een Duitse militaire arts erbij gehaald. Omdat ook Kolff dan geen invloed meer had op het lot van de patiënt, was het van groot belang dat het gesjoemel met ziektebeelden niet opzichtig werd. Het moest medisch verklaarbaar blijven, want anders liep de behandelend arts zelf gevaar. Een sjoemelende arts die door de nazi's werd ontmaskerd, werd onherroepelijk gearresteerd, gedeporteerd en vaak gefusilleerd. De Duitse inspectie moest buiten de deur worden gehouden door de symptomen van de 'patiënt' in het uiterste geval in lijn te brengen met het administratieve beeld dat voor een vrijstellingsverklaring nodig was. Kolff werd naarmate de oorlog vorderde steeds handiger in de bewijsvoering. Het lokale hoofd van het bonnendistributiekantoor in IJsselmuiden stapte op een dag bij Kolff binnen. De man wist dat er een overval van het lokale verzet op zijn kantoor gepland was en wilde zijn landgenoten graag helpen, maar als de Duitsers merkten dat hij zich bij een overval niet verzette, zou hij worden doodgeschoten. Om iedere verdenking voor te zijn vroeg hij Kolff om narcosevloeistof, zodat hij zichzelf bij de overval in slaap kon brengen en kon volhouden dat hij op die manier door de overvallers was uitgeschakeld. Kolff gaf hem een blinddoek en een fles ether en de man werd nooit gearresteerd. Een ingenieur die weigerde in de Noordoostpolder sleuven te graven voor de nazi's en zich bij Kolff meldde omdat hij bang was doodgeschoten te worden, kreeg van Kolff picrinezuur

toegediend, waardoor zijn huid geel werd. 'Geelzucht' redde de man het leven.

Hoeveel 'patiënten' er precies dankzij de trukendoos van Kolff, zijn loyale personeel en de vrijwilligers van het Kamper Rode Kruis aan de Duitse bezetter zijn ontsnapt, is onduidelijk. Maar uit cijfers over de gevangenentransporten is te concluderen dat het gemarchandeerd met medische gegevens en symptomen honderden mensen moet hebben gered. Van de 1.283 patiënten die van november 1944 tot en met april 1945 in de noodhospitalen zijn verzorgd, werden 480 uiteindelijk alsnog op transport gesteld; 803 wisten de dans te ontspringen. Op 14 april 1945 werd de IJsselbrug met een knal opgeblazen door terugtrekkende Duitsers. Twee dagen later verlieten ze de stad en op 17 april kwamen de eerste Canadezen ter hoogte van het Oorgatsbruggetje aan wal. Kampen was bevrijd.

De bevrijding bracht een nieuwe patiënt. Sofia Maria Schafstadt, 67 jaar oud, uit de Veen Valckstraat (Brunnepe) was tot gevangenisstraf

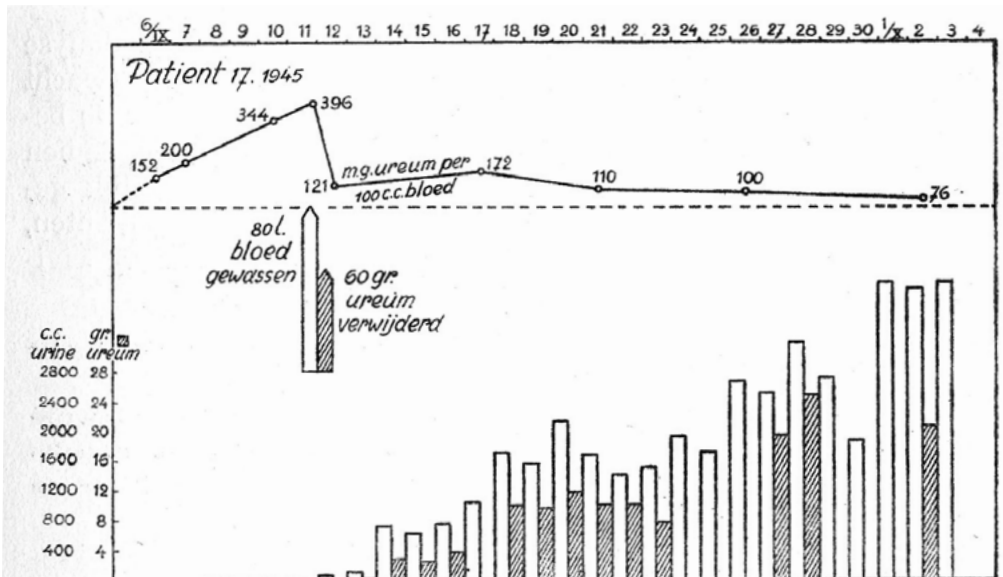
De eerste nierpatiënt ter wereld die dankzij de kunstnier van Kolff het leven is gered, was Sofia Maria Schafstadt (toen 67), hier gefotografeerd enkele weken na haar behandeling in Kampen. Ze zou nog zeven jaar leven. (foto: Willem Kolff Stichting)

veroordeeld door een van de tribunalen die was ingesteld om nazi-sympathisanten te berechten. Ze was lid geweest van de NSB en had een heel slecht huwelijk. Schafstadt kwakkelde al langer met haar gezondheid, maar toen ze in augustus 1945 opgesloten zat, werd ze ernstig ziek. De commandant van de gevangenis liet haar – ze was bewusteloos en had hoge koorts – naar het ziekenhuis brengen waar de chirurg Kehrer haar onderzocht. Kehrer constateerde een ernstig verwaarloosde galblaasinfectie, geelzucht, een nagenoeg uitgevallen nierfunctie met uremie als gevolg. Ze had een bloeddruk van 250/160 en het kleine beetje urine dat ze nog uitscheidde, was donkerbruin. Haar buik was lelijk opgezet en het enige waarop ze nog reageerde, waren stevige pijnprikkels en hard schreeuwen. Ze was ernstig verward en balanceerde voortdurend op de rand van een coma.

Statistieken van de dialyseresultaten van de behandeling van Schafstadt, zoals gepubliceerd in het proefschrift van Kolff in 1946 (foto: Willem Kolff Stichting)

De dialyse van Sofia Schafstadt duurde 11,5 uur, slechts onderbroken door het verversen van de spoelvoelstof.

Tijdens de behandeling was de toestand van zijn patiënte zorgwekkend. Terwijl de medisch analisten met krijt steeds weer nieuwe gegevens op het schoolbord in de nierkamer schreven, steeg de spanning. Eindelijk, in de vroege ochtend van 12 september 1945, begonnen ureumgehalte en bloeddruk te dalen. Er was 80 liter bloed gespoeld en 60 gram ureum verwijderd toen Kolff de machine stilzette en Schafstadt naar een ziekenkamer liet brengen. Haar bloeddruk was gedaald naar een acceptabele 160/80, het ureumgehalte was gezakt naar het schone peil van 1,21 gram per liter bloed. Aan het begin van de middag sloeg ze plotseling haar ogen op. Kolff boog zich over haar heen en vroeg hoe ze zich voelde. Op dat moment zei ze: ‘Nu ga ik me van mijn man laten scheiden.’ Haar nieren herstelden zich, Schafstadt begon weer urine te produceren. Een week later had haar nierfunctie zich volledig hersteld. Zeven jaar na de dood van Jan Bruning had Kolff de eerste patiënt met een kunstmatige nier het leven gered.

Op 16 januari 1946 promoveerde Kolff in Groningen cum laude op zijn proefschrift over de kunstmatige nier. Door de oorlog was hij afgesloten geweest van informatie over vergelijkbare onderzoeken elders in de wereld, maar al gauw bleek dat hij de eerste was met een werkende kunstnier, al was het een fotofinish. De Zweedse arts en onderzoeker Nils Alwall (1904-1986) publiceerde zijn onderzoek naar een kunstmatige nier in 1947. Hij had eerst dierproeven gedaan, totdat hij zijn werk goed genoeg vond om het op mensen te proberen. In Toronto (Canada) had Gordon Murray (1894-1976) vergelijkbaar onderzoek gedaan, maar hij publiceerde niet eerder dan in 1948.

Kolff stuurde vier van zijn kunstnieren de wereld over, naar Canada, Engeland, Polen en de Verenigde Staten.

De laatste werd de belangrijkste.

Kolff zond zijn apparaat naar de geëmigreerde Amsterdamse hoogleraar Isidore Snapper (1889-1973) in New York. Die was onder de indruk en liet Kolff overkomen voor een reeks lezingen in ziekenhuizen aan de Amerikaanse oostkust. Een team in Boston onder leiding van John Merrill, de latere vader van de Amerikaanse nefrologie, bouwde op basis van de tekeningen van Kolff een nieuwe en verbeterde versie, de *Kolff – Brigham Rotating Drum Artificial Kidney*.

Het apparaat werd door Merrill meegestuurd met de Amerikaanse troepen naar de slagvelden van de Amerikaanse oorlog in Korea. Daar was het voor het eerst mogelijk geworden met een helikopter gewonde soldaten snel over te brengen naar een mobiel veldhospitaal, een MASH. De gewonde soldaten raakten als gevolg van bloedverlies in een shock, waardoor de nieren de afbraakproducten van weefsel

uit hun wonden niet meer konden verwerken. Het gevolg was vaak een acute kaliumvergiftiging, en dat was gevaarlijk voor het hart. Tussen 11 oktober en 4 november 1952 behandelde een team onder leiding van Paul Teschan iedere dag minstens één gewonde soldaat met de kunstnier van Kolff. Twintig van hen werd het leven gered. Teschan meldde aan Merrill in Boston: ‘Het zal u goed doen te weten dat de nier even goed werkt in een rijstveld in Korea als in Washington.’ Het percentage sterfgevallen als gevolg van nierproblemen werd dankzij de kunstnier van Kolff teruggebracht van 95% naar 55%. Dit bracht de doorbraak in Amerika, en daarmee in de wereld.

Acuut nierfalen kon met de kunstnier worden verholpen, maar voor chronische nierpatiënten gold dat nog niet omdat ze na verloop van tijd geen plekken meer over hadden waar ze aangeprikt konden worden. Dit werd acht jaar later opgelost met een tweede doorbraak: de shunt, het kunstmatige bloedvat, uitgevonden door professor Belding Scribner (1921-2003) in Seattle. De Scribner-shunt, gemaakt van teflon en ingebracht in de arm van de patiënt, maakte de kunstnier van Kolff geschikt voor chronische nierpatiënten en daarmee dialyse bereikbaar voor miljoenen. Kolff en Scribner kregen als de vaders van de moderne dialyse in 2002 samen de Lasker Award, de hoogste medische onderscheiding in de VS. Hun beider uitvindingen samen vormen de basis voor de hedendaagse hemodialyse. Materialen en technieken zijn sterk verbeterd, maar de essentie van het proces, bloedreiniging via een membraan, voor het eerst succesvol toegepast door Kolff, staat 65 jaar na dato nog onveranderd overeind.

Prof. dr. W.J. Kolff (1911-2009) en zijn assistent in de periode 1943-1944, prof. dr. Jacobus van Noordwijk (1920-2008) samen terug op de plek waar ze zestig jaar eerder de kunstier realiteit maakten, in de oude werkkamer van Kolff in Kampen, in september 2003. Ze kijken naar een replica van hun oude apparaat. (foto: Willem Kolff Stichting)

Kolff emigreerde met vrouw Janke en hun vijf kinderen in maart 1950 vanuit Kampen naar Cleveland in de Verenigde Staten, waar hij zou uitgroeien tot de belangrijkste drijvende kracht in snelgroeïende mondiale veld van de biomedische techniek en kunstorganen dat hij eigenhandig had aangeboord. Hij zou 35 jaar leidend blijven, van 1950 tot 1967 vanuit Cleveland, van 1967 tot 1986 vanuit Salt Lake City. Hij legde zich naast de kunstier toe op een veel breder veld. Hij ontwikkelde een hart-longmachine (1956) en was de uitvinder van het kunsthart (1957) dat in 1982 voor het eerst bij een mens werd ingebracht. Barney Clark, de ontvanger van het kunsthart, werd een wereldberoemde patiënt, hij leefde na implantatie nog 112 dagen op de

machine in zijn borst dat het team van Kolff had gebouwd.

Toen Kolff in februari 1986 75 jaar werd, trad hij enigszins terug van zijn leidende positie, maar hij bleef onderzoek doen en doceren als professor aan de universiteit van Utah tot 1997. Na zijn 86ste verjaardag zette hij zijn werk voort in de handenarbeidzaal van het ouderencentrum waar hij ging wonen, vlak bij Philadelphia.

Op de vraag van de auteur, aan hem gesteld in juni 2003, waarom hij niet stopte met werken om nog een paar jaar in rust door te brengen, zei Kolff: 'Ik zou het niet kunnen. Zolang ik bruikbare ideeën heb, móet ik ze uitwerken. Doe ik dat niet, dan slaap ik 's nachts niet.'

Pas in 2005, toen zijn gezichtsvermogen en zijn gehoor zodanig waren verslechterd dat hij zijn eigen uitvindingen niet meer kon zien of horen, stopte hij met werken, 94 jaar oud. Ruim drie jaar later overleed hij.

Kolff Museum

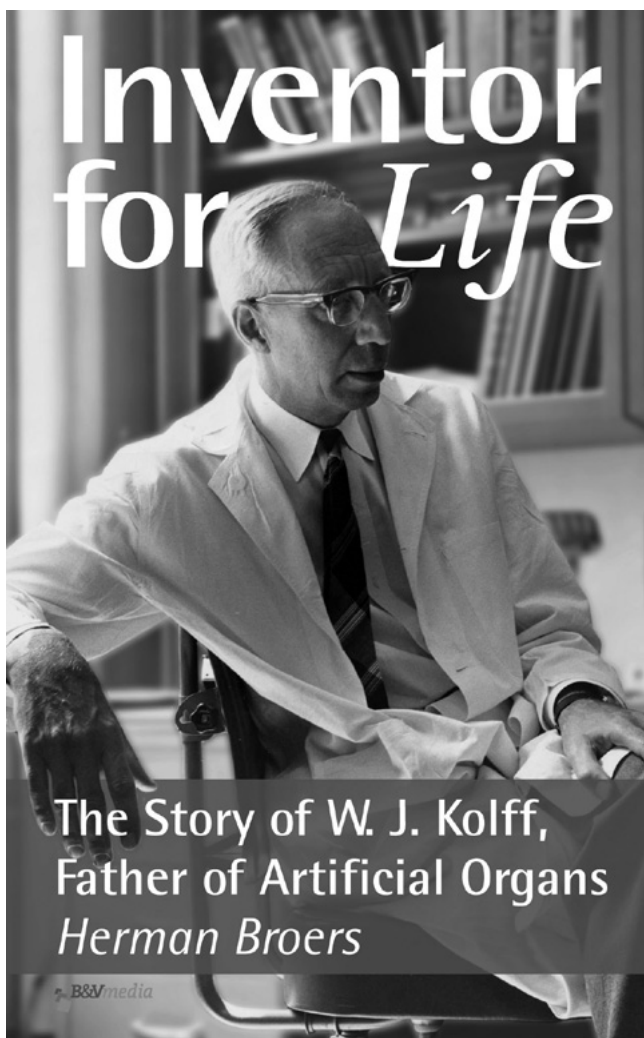
Op 12 november 2008, 65 jaar nadat Kolff de eerste nierpatiënt aansloot op zijn kunstmatige nier, opende de Willem Kolff Stichting zijn oude werkkamer in het voormalige Stadsziekenhuis van Kampen (nu locatie Myosotis van woonzorgconcern IJsselheem) als museumkamer en als monument voor de medische vooruitgang. De Willem Kolff Stichting organiseert symposia en dagtrips naar Kampen, waar belangstellenden de bakermat van de dialyse kunnen bezoeken en zich door het bijzondere verhaal van Kolff en de kunstnier in Kampen te laten inspireren. Voor informatie en boekingen, kijk op www.willemkolffstichting.nl.

Verantwoording en informatie

Dit artikel is samengesteld op basis van de twee boeken die auteur en Kolff-biograaf Herman Broers schreef over leven en werk van Kolff. In 2003 verscheen *Dokter Kolff, kunstenaar in hart en nieren*, dit boek is uitsluitend nog verkrijgbaar bij de Willem Kolff Stichting.

De Engelse, geactualiseerde vertaling van dit boek verscheen in 2007 onder de titel *Inventor for Life, The Story of W.J. Kolff, Father of Artificial Organs*. Dit boek is verkrijgbaar via de website: www.inventorforlife.com.

Broers is sinds 2008 verbonden aan het Biografie Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen, waar hij werkt aan een dissertatie over het

leven van Kolff. Naar verwachting zal zijn proefschrift verschijnen in 2011, ter gelegenheid van Kolff's 100ste geboortedag.

Kijk op: www.biografieinstituut.nl.

Omslag boek
'Inventor for Life'

Toen Schokland nog een eiland was... toen...

Bart Reindersma

Ach, u weet het wel: Klappe, Kwakman, Diender, Corjanus, enz. Er is zoveel over geschreven...

Maar wat u (nog) niet weet, is dat er 'iemand' is met een fascinatie voor de oude Zuiderzee en daarmee ook voor Schokland. Iemand die het 'oude' eiland Schokland van vóór de ontruiming eindelijk na 150 jaar zijn gezicht heeft teruggegeven waar het recht op heeft. In een unieke uitgave van volstrekt authentieke etsen ... Ingetogen etsen, die een beeld geven van hoe het was. Eén voor één met de hand ingeïnt, afgeslagen en gedrukt op zijn etspers in een oplage van slechts 150 stuks.

Ik ben Bart Reindersma, Kunstenaar, Meesteretser, Verhalenverteller en Muzikant.

Toen ik voor mijn verteltheater op zoek was naar verhalen van de Zuiderzee, die mijn voorliefde heeft, toen stuitte ik op 'de Heksen van Schokland' en 'het Kerkhof van de Nagel'.

Leuk! Dacht ik. Past helemaal bij mij en m'n verteltheater. Maar Schokland zelf dan? Ik kende het van de schilderijen en verhalen van Jos Lussenburg, mijn grote inspirator ... Tja, en toen begon er één groot avontuur c.q. zoektocht naar het verleden. In de archieven ... De feiten, de verhalen, zóveel! Wáár moest ik beginnen voor mijn verhaal? ... De kern is Schokland geworden, het eiland, de mensen, de omstandigheden.

Het gesicht van Schoklant

Ik heb 140 tekeningen gedigitaliseerd, bewerkt en aaneengesmeed tot een film, met als resultaat een voorstelling van ca. 20 minuten die boeit van begin tot einde, een afspiegeling over hoe

het leven was, hoe Schokland er uit heeft gezien. Met mooie muziek van het muziekgezelschap Wittenburg uit Amsterdam.

Uit deze 140 tekeningen heb ik 10 ontwerpen gekozen om een ets van te maken en uit te geven. Uitgevoerd als een herdenkingsuitgave in een zeer fraaie handgemaakte doos, maar óók los verkrijgbaar, voorzien van een enkele of een dubbele passe-partout. Een herdenkingsuitgave die éénmalig is, nóóit weer komt dus ... Over Emmeloord met zijn haven, de begraafplaats, de armenhuisjes. De Zuidpunt met een passerende afgeladen Tjalk, De Zuiderbuurt in de winter; in zijn eenzaamheid. Het hart van Schokland, de Middelbuurt met o.a. het huis van opzichter Seidel en het gezicht op het 'straatje met de 4 huizen' zoals ik het noem. Maar ook het huis van de dokter, de aannemer, met zicht op de school, de schepen.

Het is een unieke uitgave met volstrekt authentieke, gesigeneerde etsen, door mij als Meesteretser vervaardigd.

Pagina 21: De school op Middelbuurt bij slecht weer 19e eeuw. Ets van Bart Reindersma 2009

Kijkt u vooral even op de website ww.bartsvertelcarrousel.com, waar u alle informatie omtrent de unieke

uitgave vindt en voor de laatste informatie omtrent de voorstellingen en de prijzen van de etsen.

Aankondiging

Op zaterdag 4 juli 2009 is het exact 150 jaar geleden dat Koning Willem III het besluit ondertekende waarbij de gemeente Schokland per 10 juli 1859 ophield te bestaan.

De gehele zomer speel ik op Schokland de voorstelling *Het gesicht van Schoklant* in de filmzaal van het museum.

Alléén in het weekeinde van 4 en 5 juli zijn er dan *speciale voorstellingen* die op een betekenisvolle manier in het teken staan van deze ondertekening.

Nog nooit voor dat weekeinde zijn de voorstellingen zo gespeeld en na het weekeinde

worden ze ook *nóóit* meer zo gespeeld. Het is echt *éénmalig*.

Hoe de voorstellingen gaan, blijft een verrassing!

Voorstellingen die u als ‘vriend van Schokland’ eigenlijk niet gemist mag hebben.

Noteert u deze dagen in uw agenda en houdt ze vrij voor het bijwonen van de voorstellingen.

Via mijn website www.bartsvertelcarrousel.com of via www.schokland.nl krijgt u alle benodigde informatie.

150 jaar ontruiming Schokland

Impressie van de openingsdag

Op zaterdag 16 mei jongstleden werd feestelijk het jaar geopend waarin wordt herdacht dat Schokland na Koninklijk Besluit van Willem III in 1859 werd ontruimd.

Violiste
Pieta Maayeshi

Locatietheater

Basisschoolleerlingen uit Ens en Nagele zorgden overal op de museumterp voor markante stukjes locatietheater.

Bij de aanvang van deze feestelijke dag waren er toespraken van W. Ridder van Rappard, burgemeester van de gemeente Noordoostpolder, van de heer B. Fokkens, voorzitter van de stichting Flevolandschap, en van de heer Th. Grootjen, voorzitter van de Schokkervereniging.

De schrijfster Anna Enquist las voor uit haar verhaal *De oversteek*, gebaseerd op de historie van de Durgerdammer vissers die twee weken op een ijsschots overleefden en uiteindelijk door vissers uit Vollenhove van het ijs werden gehaald.

De bijeenkomst werd afgesloten met de aanbieding van de grafiekmap *Het gezicht van Schoklant* met een serie afdrukken van etsen van Bart Reindersma aan burgemeester Van Rappard.

Aansluitend werd met behulp van leerlingen van een basisschool de nieuwe wisseltonstelling in Museum Schokland geopend over *150 jaar ontruiming Schokland*. Na de middag werd de *luisterroute* met de titel *De ontruiming van Schokland* geopend. Langs deze wandelroute op Schokland staan bordjes met nummers. Bij elk bordje valt een geluidsfragment te beluisteren op de mp3-speler die uitgeleend wordt aan de balie van het museum.

MC Brass o.l.v. André Rietveld presenteerde in het museumkerkje muziek met koperblazers.

Leerlingen o.l.v. Bart Bakker brachten in het museumkerkje *fluitmuziek* ten gehore.

Van het *MC Orkest* o.l.v. Pieta Maayeshi was een muziekuitoevering in het museumkerkje.

In de openlucht was een optreden van de *Big Band* o.l.v. Arnoud Bronkhorst.

Anna Enquist
leest voor in het
museumkerkje van Schokland

Mirjam Couvreur toonde ons met haar leerlingen de *Schokkerdans*.

Janny Rieff, het *Schokkervrouwkje* bracht met Dubbel, haar broer, een aantal van hun gewaardeerde *Schokker vertellingen*.

In de tweede helft van de middag werd er gezongen door een groep leerlingen o.l.v. Monique Bakker.

Gedurende de middag werden met een gids rondritten over het eiland verzorgd met de tractoren met karren van *Natuurlijk Schokland*.

Bart's Vertelcarrousel van Bart Reindersma met de voorstelling *Het gesicht van Schoklant* zal tot het najaar meermaals te bekijken en te beluisteren zijn in de Filmzaal van Museum Schokland (zie www.schokland.nl).

Aan de hand van geprojecteerde beelden met muziek vertelt Bart verhalen en speelt hij op zijn accordeon. De voorstellingen duren elk ongeveer 20 minuten.

fotografie: Hans Hollestelle

Bart Reindersma overhandigt zijn grafiekmap 't gesicht van Schoklant aan burgemeester Van Rappard.

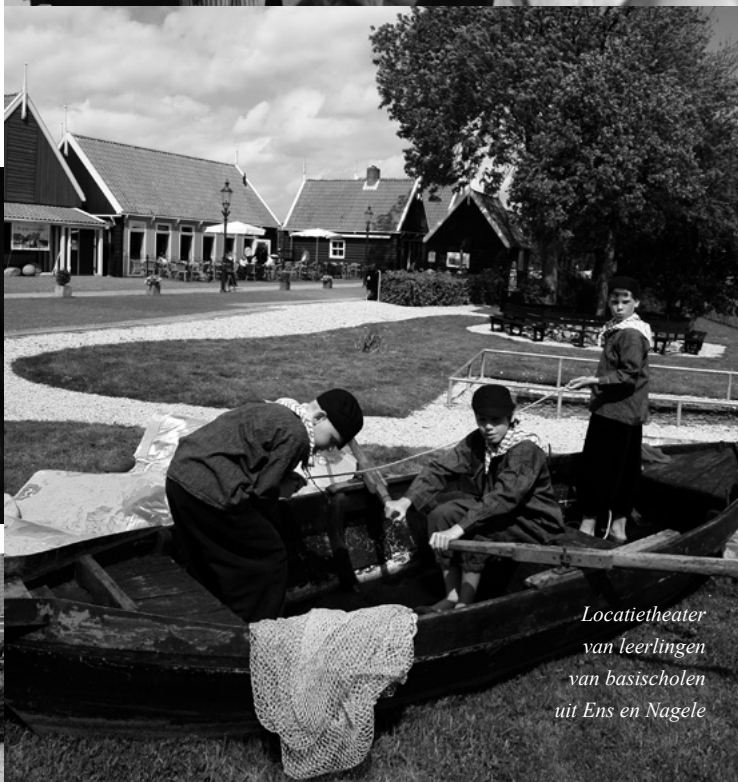
Locatietheater

Burgemeester Van Rappard opent met leerlingen van basisscholen uit Ens en Nagele de wisseltentoonstelling.

Locatietheater

Locatietheater van leerlingen van basisscholen uit Ens en Nagele

Impressie van de museumterp

Zeeweringen gesloopt door de gevreesde paalworm

Ivo Mol

In 1859 moesten de Schokkers hun eiland verlaten, de strijd tegen de zee werd opgegeven. Door de lage ligging was Schokland te kwetsbaar geworden. De kustbescherming kon alleen nog tegen hoge kosten in stand worden gehouden. De dijken overspoelden of verzakten en te vaak vielen houten constructies in de zeewering ten prooi aan de paalworm.

De paalworm is, net als de kokkel en de mossel, een schelpdier van de groep van de tweekleppigen. Bij kokkels en mossels kan het dier zich helemaal in de schelp terugtrekken. Alleen vogels met een sterke snavel zoals de scholekster kunnen het dier tussen zijn schelpen vandaan halen. Bij andere soorten past het dier niet helemaal in zijn schelpen, het lichaam steekt er altijd voor een deel uit. De paalwormen behoren tot een kleine groep tweekleppigen waarbij de schelpen heel sterk gereduceerd zijn. De schelpjes zijn maar één centimeter terwijl het lichaam langer dan tien centimeter kan worden.

Figuur 1: Langs het strand spoelen vaak veenbonken met gaten aan, soms zitten daar de schelpen van de boormossels nog in

De meeste schelpdieren hebben sterke spieren waarmee ze zich in de bodem kunnen ingraven. Boormossels kunnen zich zelfs ingraven in harde veenbonken, kalksteen of hout. Hun schelpen hebben scherpe randen en uitsteeksels en door met de schelpen heen en weer te wrikken boren de dieren zich naar binnen. Twee buisjes, sifo's genoemd, steken aan de achterkant van hun lichaam uit en dienen om zeewater met zuurstof langs de kieuwen te laten stromen. Daarom graven boormossels zich niet dieper in dan hun lichaam lang is. Langs het strand spoelen vaak veenbonken met gaten aan, soms zitten daar de schelpen van de boormossels nog in zoals op de eerste foto te zien is.

Paalwormen kunnen veel dieper in het hout boren, hun lichaam groeit naarmate ze verder komen zodat de sifo's steeds aan de oppervlakte blijven. Figuur 2 is een tekening van het hele dier: kleine schelpjes en een lang lichaam met aan het uiteinde twee korte sifo's. Door het in verhouding lange achterlijf ligt de naam paal"worm" nogal voor de

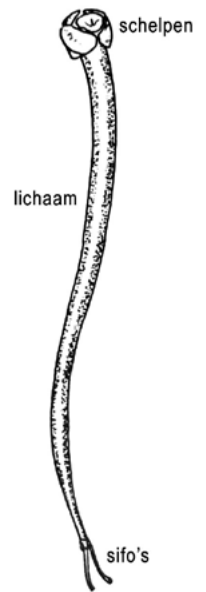

hand. Het zijn zeker niet de minsten die zich daarop hebben verkeken. Het dier werd na de grote plaag van 1731 voor het eerst door Godfried Sellius in het Nederlands beschreven. Hij zag het goed dat het een verwant van de schelpdieren was. Maar toen niemand minder dan Linnaeus het dier in 1758 zijn wetenschappelijke naam *Teredo navalis* gaf, zag deze de schelpjes over het hoofd en klassificeerde de soort als een worm.

Omdat het lichaam zo lang is, kan hout van enkele tientallen centimeters dik van alle kanten doorboord worden waardoor ook dikke palen hun sterkte verliezen en uiteindelijk in stukken breken. Houten schepen en zeeweringen werden dan ook – vaak in korte tijd – geheel door de paalwormen vernield. Nog steeds spoelt af en toe hout aan met grote gaten, aan het eind van deze gangen zitten soms nog de schelpjes van de paalworm vastgeklemd. Op foto 3 staat een volledig aangetaste dikke paal die op het strand aangespoeld is. Op foto 4 is goed te zien dat de paal geen enkele sterkte meer had toen hij in zee verdween. Alleen in tropisch hardhout

kan de paalworm niet boren, maar dat was te zeldzaam en te duur om de hele kust van zeeweringen te voorzien. Al in de oudheid werden houten schepen tegen paalwormen beschermd door een laag koolteer aan te brengen. Portugezen ‘roosterden’ het onderwaterschip met vuren, zodat een dikke verkooldde korst het schip beschermde. In de achttiende eeuw werden veel schepen voorzien van een huid van koperen – soms loden – platen. Dat biedt een uitstekende bescherming tegen paalwormen maar was uiteraard veel te duur om in zeeweringen toe te passen.

Waar mogelijk werden dijken met stenen in plaats van met hout verstevigd. Maar steen moet van ver worden aangevoerd en is dus duur. Een andere manier om dijken voldoende stevigheid te geven, is het gebruik van inheems zeegras dat vroeger in grote hoeveelheden voorkwam, ook in de Zuiderzee rond Schokland. Een pakket gedroogd zeegras bestaat uit lange dunne slierten die in alle richtingen verlopen. Zo’n pakket lijkt op het grove vezelplaat dat vroeger in de bouw werd gebruikt voor plafonds. Zeegras is een plant die geheel onder

Figuur 2: de paalworm: kleine schelpjes en een lang lichaam met aan het uiteinde twee korte sifo's.

Figuur 3: een volledig aangetaste dikke paal aangespoeld op het strand.

Figuur 4: goed is te zien dat de paal geen enkele sterkte meer had toen hij in zee verdween.

water groeit en die onooglijk kleine bloemetjes heeft. De plant werd zee”wier” genoemd, al zijn zeewieren geen bloeiplanten. Bij graafwerk aan het noorder havenhoofd van de haven van Oud-Emmeloord op Schokland kwamen grote pakketten tevoorschijn, blijkbaar was ook in deze dam wier gebruikt.

Figuur 5: Duits pamflet uit 1731 waarop de paalwormen werden afgebeeld als monsters van twee voet lang.

De paalworm komt van oorsprong in onze streken voor en is dus niet met schepen van de VOC meegelifst zoals vaak verondersteld wordt. Vóór de 17e eeuw gaf de combinatie van

klimaat en houtgebruik blijkbaar geen aanleiding tot grote aantallen dieren. Pas rond 1680 begon schade door paalwormen een rol te spelen. Vooral in 1731, tussen 1820 en 1830, en in 1858 heerste ware paalwormplagen. In eerste instantie leek het vervangen van grenen door eiken een oplossing, maar in het begin van de achttiende eeuw bleek ook dat niet bestand te zijn. Zelfs palen van vier voet dikte werden volledig uitgehold en braken als luciferhoutjes. Alleen in zeer strenge winters neemt het aantal paalwormen flink af. De plaag van 1731 trok ook de aandacht van de buitenlandse pers. Zo kwam er in Duitsland een pamflet uit (figuur 5) waar de diertjes werden afgebeeld als monsters van twee voet lang met – volgens het verhaal – zulke harde koppen dat zelfs de stoere Hollanders ze niet klein kregen. De schrijvers wisten dat Amsterdam op palen gebouwd is en maakten er maar meteen van dat de hele stad op instorten stond omdat alle palen weggevreten waren. Een mediahype is blijkbaar niet alleen iets van moderne journalisten. De werkelijkheid was al ernstig genoeg, zeker op Schokland. Zo ging de stormvloed van 1825 heftig tekeer in de Zuiderzee. De golven liepen op tot 3½ meter en spoelden zelfs dwars door de Schokker huizen heen. Aan de oostkant van het eiland werden 1800 palen weggeslagen en naar de Overijsselse kust gespoeld waar ze – eveneens overstroemde – boerderijen beschadigden.

Een aantal gegevens zijn ontleend aan – Pieter E. Korver: *De grote paalwormplaag van de 18de eeuw*; www.pieterkorver.nl/Paalworm07.docx – J. Buisman: *Duizend jaar weer, wind en water*; deel V

Visgronden

dobberend houdt hij koers
stuurt beheerst zijn paardenkrachten
gezonken leven brengt hij met schrik aan 't licht
scheurt de lakens van hun winterbed

scherpe vogelogen speuren
zijn kleine ploegend schip van ver
wolken zilverblinken kolken boven 't kielzog
kleiduiken op het nietbestaande sleepnet

JohnN

Schuttevaer

Schip op de rede van Oud Emmeloord

Ids Willemsma.

Op vrijdag 5 juni werd op Oud Emmeloord het Nationaal Binnenvaart Monument onthuld door Hare Majesteit Koningin Beatrix. De Koninklijke Schippersvereniging Schuttevaer is sinds 160 jaar de beroepsvereniging voor de binnenvaart. Koningin Beatrix is beschermvrouwe van deze vereniging van binnenvaartschippers. Het monument is een ontwerp van kunstenaar Ids Willemsma.

Het Nationaal Binnenvaart Monument.

Voorafgaand aan de onthulling op vrijdag 5 juni was er een toespraak door Ype Dijkstra, de vice voorzitter van de *Koninklijke Schuttevaer*.

It Nije Ensemble o.l.v. componist Hoite Pruiksma verzorgde een muziekuitvoering met zang van sopraan Miranda van Kralingen.

Annemarie Jorritsma, voorzitter van het dagelijks bestuur van de Koninklijke Schuttevaer deed een begroeting en een toespraak.

Beeldend kunstenaar Ids Willemsma droeg een gedicht voor over het door hem gemaakte kunstwerk.

Janny Rieff, het *Schokkervrouwetje*, hield een voordracht over *Schokland en de vluchthaven*.

Dansgroepen van jongeren van het *Muzisch Centrum* van de gemeente Noordoostpolder o.l.v. choreografe Mirjam Couvreur voerden een *gedanste verbeelding* uit van Schokland en de binnenvaart.

Kroon op de bijeenkomst was de onthulling van het *Nationaal Binnenvaart Monument*. Koningin Beatrix verrichtte de doop met het stukslaan van een fles zeewater.

Impressie van de bijeenkomst in de feesttent op Oud Emmeloord.

Hare Majesteit Koningin Beatrix, Annemarie Jorritsma en kunstenaar Ids Willemsma.

De Koninklijke Schippersvereniging Schuttevaer dankt haar naam aan Willem Jan Schuttevaer (17/01/1798 - 11/08/1881). Hij was schipper en handelaar in Zwolle. Bij een conflict in 1846 over de tolheffing aan schepen op het Zwolse Diep behartigde hij met een actiecomité de belangen van turfschippers in de regio. Na 17 jaar verzet tegen de tolheffing kregen de turfschippers in 1863 gelijk van minister Thorbecke en verviel voor hen de tol. Door de actievoerende turfschippers werd hierna de *schippersvereniging Schuttevaer* opgericht.

Hare Majesteit Koningin Beatrix en Annemarie Jorritsma, voorzitter van Schuttevaer, vlak voor de onthulling van het monument. Jongeren van het Muzisch Centrum van de gemeente Noordoostpolder presenteren voorafgaand een dansvoorstelling. Rechts op de foto kunstenaar Ids Willemsma.

Fotografie: Hans Hollestelle

*Koningin Beatrix
ontvangt een boeket.*

Een lichtwachter terug op Schokland

Evert de Boer

Van Pieter Hoekstra uit Urk (bekend van Stichting Urk in oorlogstijd) kreeg ik een telefoontje met de vraag of wij ook belang hadden bij twee portretten van oud-Schokkers. Daar zeg je geen 'nee' tegen. We maakten een afspraak. Pieter zou er voor zorgen dat de schenker bij hem thuis zou zijn. Zo ontmoeten wij elkaar op 25 april. Ik maakte kennis met Willem Pasterkamp.

Twee goudkleurige lijsten kwamen tevoorschijn, met de portretten van zijn grootouders. Dit zijn Willem van Eerde met zijn vrouw Grietje (Geertje) Bakker. Grietje was een dochter van een geslacht van vuurtorenwachters op Urk. Deze Willem werd *Willem de Schokker* genoemd. Hij was ooit lichtwachter op de zuidpunt van Schokland.

Nadat hij als lichtwachter van Schokland vertrok (1911) ging hij bij de Rotterdamsche Lloyd werken, op de grote vaart. Zijn vrouw stierf op jeugdige leeftijd. De kinderen kwamen terecht bij een zuster van zijn vrouw. Deze kon de zorg voor de kinderen niet aan en verwaarloosde hen, waarna ze in een tehuis terecht kwamen.

Willem van Eerde en Grietje Bakker kregen een dochter; Geertje van Eerde (geboren 25-6-1902). Zij trouwde met Lubbert (Lub) Pasterkamp, bijgenaamd Manke Lub (geboren 3-3-1900). Op 10-11-1930 werd hun zoon Willem Pasterkamp geboren, de schenker van de portretten. Zijn vader Lubbert was zijn hele leven visserman. Willem zelf werkte 40 jaar bij Rijkswaterstaat, eerst bij de dijkbouw en daarna als waterkantonnier.

Vijf uit de familie Van Eerde waren ooit lichtwachter op Schokland:

Willem Jans van Eerde ging op 5 april 1778 op Ens in ondertrouw met Dirkje Tijmens Compaan uit Blokzijl. Ze trouwden op de 17^e van dezelfde maand. Willem Jans was geen Schokker van geboorte. Zijn wieg stond in Heino. Tussen 1779 en 1792 kreeg het echtpaar negen kinderen op Schokland: Tijmen, Magtelt, **Tijmen**, Magtelt, Jan, Antje, Magtelt, Klaas en Klaas. (Het zal de lezer duidelijk zijn dat een aantal kinderen vroegtijdig overleed.)

Tijmen Willems van Eerde, geboren 25 oktober 1783 op Schokland – ook wel Tiemen genoemd, trouwde met Hermina Cornelissen Renshof. Ze kregen zeven kinderen op Schokland: Geesje, Willem, Kornelis, Dirkje, **Wichert**, Teuntje en Willempje. Hermina overleed op 22 mei 1827 op Schokland. Tijmen op 23 januari 1841, eveneens op Schokland.

Wichert van Eerde, geboren op 25 juli 1818 op Schokland, trouwde op 8 oktober 1841 op Schokland met Aaltje Kla(a)sen de Groot, geboren

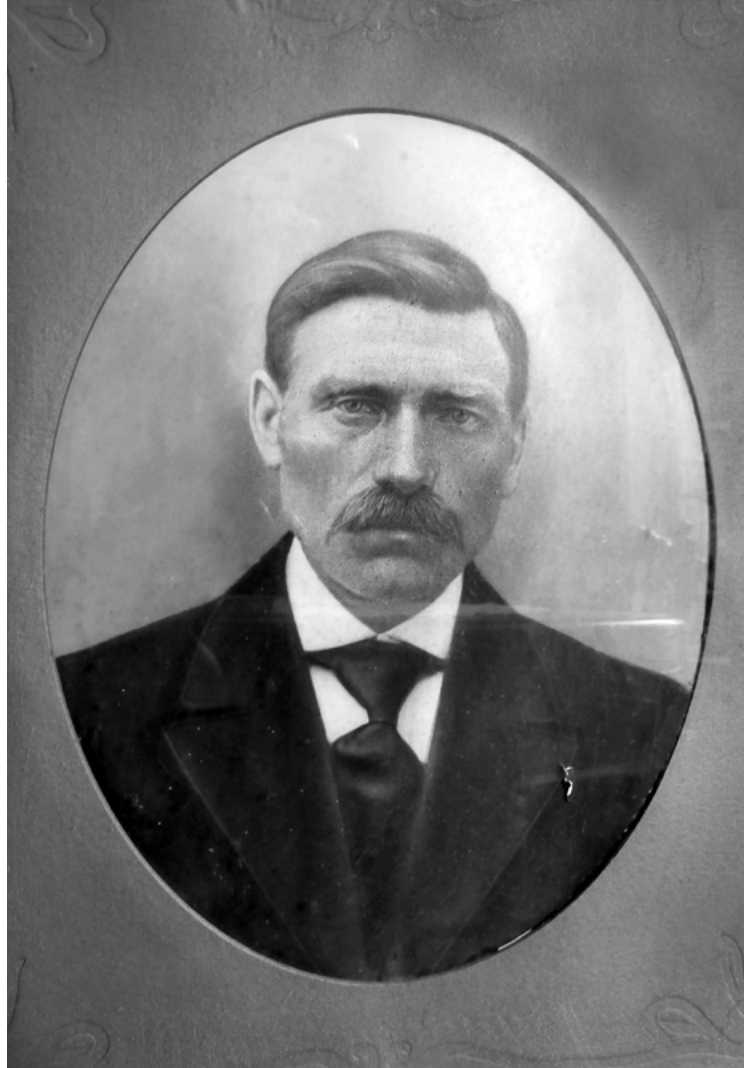
8 juni 1815 op de Zuiderbuurt. Bij hun huwelijk hadden ze al twee kinderen, Hermina en **Theunis**. Deze werden bij het huwelijk gewettigd. Daarna werden er op Schokland nog zes kinderen geboren: Tijmen, Klaas, Willem, Marrigje, Willem en Aaltje. Wichert was lichtwachter vanaf de ontruiming in 1859 tot 1878.

Zoon Theunis, die hulplichtwachter bij zijn vader was, woonde met zijn gezin bij zijn ouders in.

Wichert overleed op 16 juni 1889 op Urk, waar zij toen woonden. Zijn vrouw Aaltje Klaasen de Groot verhuisde op 22 juni 1889 naar zoon Theunis op Schokland.

Theunis van Eerde werd geboren 5 december 1840 op Ens. Hij trouwde op 24 augustus 1866 op Urk met de op Schokland geboren Jacoba Ruiten, geboren op 17 november 1843. Tussen 1867 en 1887 werden twaalf kinderen geboren:

1. Wichert (Wiegert, Wiechert). Geboren 29-5-1867, overleden 17-10-1934.
2. Jacob. Geboren 20-7-1868, overleden 9-1-1892.
3. Aaltje. Geboren 12-3-1870.
4. **Willem**, bijgenaamd Willem de Schokker. Geboren op Urk 17-2-1872, visser/zeeman. Trouwde te Urk op 6-6-1892 met Grietje (Geertje) Bakker, geboren 19-4-1870. Willem was samen met zijn broer Jacob lichtwachter op Schokland.
5. Jannetje. Geboren 16-9-1873, overleden 11-11-1952.
6. Jacob. Geboren 8-6-1875, overleden 16-3-1950. Hij was samen met broer Willem lichtwachter op Schokland. (1900-1911). Over hen gaat het verhaal dat ze door de afzondering, de eenzaamheid en de sfeer van hun bovenop de knekels van de Schokkers gelegen woonplaats

geestesziek zijn geworden. Ze werden van het eiland gehaald. Jacob herstelde volkomen. (Zie het boek van Jos Lussenburg met de titel *De stervende Zuiderzee*.) Het houdt in dat Willem niet herstelde. Daar is volgens zijn kleinzoon geen sprake van.

7. Teunis. Geboren 24-11-1876, overleden 30-11-1876.
8. Hermina. Geboren 26-8-1878, overleden 18-10-1881.
9. Teunis. Geboren 16-10-1880, overleden 22-1-1970.
10. Hermina. Geboren 28-10-1882, overleden 27-4-1947.
11. Jan. Geboren 1-11-1884, overleden 23-12-1930.

Het portret van Willem van Eerde ofwel Willem de Schokker.

*Het portret
van Grietje
(Geertje) Bakker*

12. Marrigje. Geboren 21-9-1887, overleden 5-10-1965. Marrigje is de enige die op Schokland geboren is. Ze is aangegeven op Urk. Hoewel het gezin op Schokland woonden, zijn van de 12 kinderen er 11 op Urk geboren!

Theunis van Eerde maakte in 1902 een noodlottige val van een ladder waarbij hij zijn scheenbeen brak. De geneeskundige hulp moest uit Kampen komen. Door ondeskundige eerste hulp traden er infecties op. Hij werd overgebracht naar het ziekenhuis in Kampen waar hij op 10 juli 1902 overleed. Zijn vrouw Jacoba overleed op 16 januari 1926 in Kampen.

Willem van Eerde (geboren 17-2-1872) trouwde met Grietje (Geertje) Bakker. Uit dit huwelijk zijn zeven kinderen geboren.

1. Teunis. Geboren 13-11-1892, overleden 1949.
2. Doodgeboren kind 9-8-1895.
3. Roelof. Geboren 1-3-1897, overleden 1-5-1996.
4. Jacoba. Geboren 21-2-1899, overleden 29-1-1988.
5. **Geertje**. Geboren 25-6-1902, overleden 13-7-1986. Zij trouwde met Lubbert (Lub) Pasterkamp, geboren op 3-3-1900. Hun huwelijk werd op 14-7-1924 gesloten.
6. Jacob. Geboren 2-5-1904.
7. Johanna. Geboren 4-10-1907.

Lubbert (Lub) Pasterkamp en **Geertje van Eerde** trouwden op 14-7-1924. Uit dit huwelijk werden vijf kinderen geboren.

1. Jan. Geboren 15-11-1928.
2. **Willem**. Geboren 10-11-1930.
3. Riekelt. Geboren 25-10-1931.
4. Teunis. Geboren 12-9-1934.
5. Marretje. Geboren 29-12-1936.

Nog enige gegevens over de portretten. De lijsten zijn goudkleurig, hebben een buitenmaat van 60x70 centimeter. Achter op de lijst van Geertje staat: 85-183, Eerde, Krommenie, 35x40, goudlijst 50x60, rand passepartout bruin, f 10,-; R v Eerde, Langeheid 539 Assendelft. (Deze R(oelof) van Eerde was een zoon van Willem van Eerde en woonde in Assendelft. E.d.B.) Achter op de lijst van Willem staat: 7300-01-02, Assendelft, goud 46x56.

De meeste gegevens over Willem van Eerde en Grietje (Geertje) Bakker kreeg ik van Bruno Klappe uit Eindhoven.

De gegevens van de vijf lichtwachters Van Eerde komen uit: *Pastors, predikanten en vuurstokers van het eiland Schokland*. Auteur: Bruno Klappe. Stichting Urker Uitgaven 1993.

*Jos Lussenberg schreef in zijn boek *De stervende Zuiderzee* een zeer dramatisch verhaal over Willem en Jacob van Eerde. Dat deze mensen angstige tijden doorgemaakt hebben, daar twijfel ik niet aan maar krankzinnig, dat lijkt me sterk.

Willem Pasterkamp met de portretten van twee van zijn grootouders. De portretten zijn geschonken aan Museum Schokland

Jos Lussenburg beschreef het voorval in zijn boek *De stervende Zuiderzee* als volgt:

“Het was op een stormachtige avond, dat wij met onze botter de zuidpunt van Schokland aan bakboord voorbij liepen om in het noordelijker gelegen veilige Gat van Ens de veilige remming op te zoeken. Terwijl wij daar zo in de beschutting van ons warme vooronder naar de stormachtige wind luisterden, die gierend door ons want en de toppen van de oude repen op het eiland trok, dacht ik aan die eenzame vuurtorenwachter. Hoe hij tenslotte naar geest en lichaam geheel ontredderd naar de vaste wal werd gebracht. Overdag tracht hij in een onrustige slaap te vergeten, maar als de duisternis valt, steekt hij zijn lantaarn op, klimt in de toren, laat op de omloop het zware luik dichtvallen en zit in de luwte tegen het lichthuis geleund, voor zich uit te staren tot de dag weer aan de hemel boven Kampen oplicht.

Die nacht van 5 op 6 oktober, toen het aankolkende water over de kisting denderde en de graven rond de fundering van de oude kerk omwoelde, had hij uren in angstige spanning naar

de bulderende storm geluisterd. Grote stukken water ranselden de muren van zijn huisje en rukten er de pannen af. Brandde het licht nog wel op de toren? Als het vuur gedoofd was, zou men het hem aanrekenen als er schepen op de wal vergingen. De spanningen in deze besloten ruimte, waar je niets anders kon doen dan met de angst in je lijf afwachten, vrat aan zijn laatste restje weerstand. Telkens meende hij de roep van een mens in nood te horen. Het rukken van de deur in de sponning, het geroffel van neervallende pannen, de angst voor het gedoofde vuur en de gevolgen daarvan, deden hem in wanhoop besluiten de sprong naar buiten, naar de toren te wagen. Daarbuiten regeerden de almachtige krachten, maar hierbinnen was niets dan angst, de spoken van zijn opgejaagde verbeelding. De oliejas met een end touw om het lijf gesjord, de zuidwester op de verwilderde kop gebonden, met een stormlantaarn in de bevende hand, deed hij de grendels van de deur. De deur sloeg met een verschrikkelijke slag tegen de kamerwand, de lamp vloog uit. De vuurwachter stortte zich in wanhoop naar buiten in de baaierd van geweld. Het basalt van het pad naar

de toren was door het water weggerukt. De zee had grote gaten in de terp geslagen en de oude graven omgewoeld. Oude planken, doodshoofden en beenderen drevden in een schuimende brij van modder en schuim over de terp. Buiten adem worstelde hij zich aan de ijzeren trapspijlen naar boven. Totaal uitgeput viel hij neer op de overloop van de op zijn voetstuk trillende lichtopstand. Een flauw schijnsel viel vanuit het lichthuis over de witgekuifde golven. Als een wezenloze, totaal ontredderde ziel staarde de vuurwachter naar het paalwerk rond de terp. Daar dook met de deining telkens het lichaam van een mens omhoog, verward in een om de palen van de zeevering vastgelopen lijn. Twee dagen en nachten hield de storm aan en bleef de vuurwachter op de omloop met een wezenloze blik over de aanstormende zee staren. Toen de lijken van de schipper, vrouw en knecht van de op het zuid van Schokland vergane tjalk naar Kampen werden gebracht, bracht men ook de laatste vuurwachter op het zuid naar de vaste wal. Het laatste slachtoffer der vereenzaming op de verlaten zuidpunt van Schokland.”

De laatste dagen van een eiland

(pagina 33 t/m 46 eind)

Op 16 december 1858 werd de wet tot ontruiming van het eiland Schokland aangenomen. In 1859 werd deze wet ten uitvoer gebracht en zijn alle Schokkers van het eiland vertrokken. Dit jaar, in 2009, is deze gebeurtenis 150 jaar geleden. In dit jubileumjaar heeft de redactie besloten om met toestemming

van de rechthebbende van de tekst, het Frans Walkate archief te Kampen, een facsimile op ware grootte van dit boekje af te drukken. De pagina's 1 t/m 16 stonden in editie 48/4, de pagina's 17 t/m 32 verschenen in editie 49/1. In deze editie (49/2) zijn de laatste pagina's (33 t/m 46) opgenomen.

Gedeelte van de kaart van West-Overijssel door N. ten Have van 1793, uitgegeven door Jan de Lot te Deventer.

Dit „aanspraak op eenige gelden” vraagt om een verklaring, die wij vinden niet alleen in de wet van 16 december 1858, waarin over vergoedingen wordt gesproken, maar ook in de brief van 19 maart, van de burgemeester van Schokland aan de Commissaris des Konings. Burgemeester Gillot zegt daarin dat door velen op het eiland tegen hun vertrek en tegen het afbreken hunner woningen bezwaar wordt gemaakt, dat bovendien geldgebrek hen daarvan verhindert.

De Commissaris des Konings deelt daarop dan mede dat tegemoetkoming mogelijk is.

Op 17 maart is een brief gedateerd waarin de Commissaris des Konings voorstelt vergoedingen toe te kennen aan de vertrekkenden welke variëren van f 20.— tot f 100.—. Met de uitbetaling van de gelden wordt de burgemeester belast met nog enige notabelen van het eiland. Deze vormen de Commissie voor de Ontruiming: G. J. Gillot, burgemeester, A. F. S. ter Schouw, pastoor, J. C. Riethagen, predikant en A. Legebeke, onderwijzer.

Er is voorts bepaald dat wat na de bepaalde datum der ontruiming op het eiland achterblijft, Rijkseigendom wordt. Men mag alles meenemen wat hem toebehoort boven de grond. Maar wat zich onder de grond bevindt moet blijven naar blijkt uit een brief die de opzichter van de Waterstaat op het eiland aan de burgemeester zendt wanneer hij bemerkt dat een van de bewoners tot de fundamente van zijn woning afdaalt.

Enige zinnen in het bovenstaande boek getuigen van verantwoording over de uitbetaalde gelden:

„Sectie O. 64, 65, 66, C. Kwakman f 100.—, om af te breken en te Vollandam te bouwen”.

„C 96, Wed. L. P. Kok, Lijsjen Bruinsen Diender eerst, later H. Tol f 25.— om af te breken”.

„C 56, Jan Stroeve f 100.— om te verhuizen en een schuitje dat hij à contant gekocht heeft te betalen”.

„C 62, Maria Toeter, Weduwe Gerrit Kluzien f 50.—, om af te breken en te verhuizen”.

Nu volgen nog enkele zinnen uit hetzelfde boek, die uit een lange reeks genomen, getuigen van de uittocht.

„Legebeke heeft het kleinst perceel van hem ook afgebroken en het afkomende hout verbrand. Of deze aanspraak op de Gelden heeft laat ik aan de Beslissing van Uw Excellentie over”.

„2. Perceel waarin 3 Huishoudingen gewoond hebben:

1. Louwe Harms Sul een gedeelte.
2. De kinderen van G. Botter, zijnde Aaltje en Jannetje en Klaasje woont alle te Kampen en Harm te Vollandam.

Floriss Herms Sul woont nog op Schokland”.

„De kinderen van Kobus Ernst Mossel wonen nog op Schokland, de afbraak legt nog gedeeltelijk op de plaats waar het gebouw heeft gestaan, deze hebben naar mijn gevoelen nog geen aanspraak op eenige vergoeding”.

„Albert Goozem woont in Kampen, maar zijn woning is nog niet afgebroken omdat hij aan een andere woning verbonden is, heeft dus nog geen aanspraak op eenig gelt”.

„.....verscheidene anderen zoeken nog naar woningen of grond om hunne woningen weder op te kunnen timmeren”.

„De visscherslieden hebben zo een gezegend voorjaar van verdiensten als in geen twintig jaar bekend is”.

Deze laatste zin laat ons dan even zien hoe het juist nu weer de mensen nog minder gemakkelijk wordt gemaakt het eiland te verlaten.

„Perceel twee Huishoudingen..... en gezien dit perceel geheel gesloopt en legt gedeelten nog op de plaats waar het gebouw heeft gestaan alsmede op een andere plaats waar Herm Corjanus zijn intrek genomen heeft en nog woont”.

„Van Ernst Gosen dit gedeelte ook afgebroken en alle materialen nog voorhanden”.

„Sectie B No. 72 Jan Peters Mastenbroek zijne woning heeft gesloopt en in zijn vaartuig geladen en heeft de gemeente verlaten. Daar hij al eenige jaren in zijn vaartuig met zijn gezin zijn verblijf heeft gehouden”.

Ten aanzien van de Erven Gersen staat:

„.....geheel is afgesloopt en zodra de wind wat gunstiger wordt dat een vaartuig voor de wal kan leggen alles zal vervoert worden”.

„Barend Zalm Sectie C. No. 55a afgesloopt en vervoerd naar Kampen om aldaar te verblijven en heeft aldaar een woning betrokken die hij heeft aangekocht”.

Zo lezen wij van vertrek na vertrek, voor ons oog zien wij de buurten kaler worden, de bevolking uitdunnen. Telkens liggen er schepen voor de wal, telkens vindt er afscheid plaats, wordt het vertrekkende scheepje door napratenden van het eiland nagestaard. Zij varen af naar Kampen, Vollenhove, Urk, naar Volendam en Marken. Er gaat een gezin naar Nijverdal, een naar Goor. De inwoners van Kampen kennen nog wel de Schokkerbuurt, waar huisjes stonden die ten dele uit afbraak van het ontruimde Schokland waren opgetrokken.

Eén kerkgebouw blijft.

Tussen deze correspondentie met de Commissaris zit plotse-ling een brief, waarin de kerkvoogden van de Hervormde kerk en de pastorij vanwege de Commissaris des Konings wordt medegedeeld dat in de kerk niets wordt afgebroken zodat na de ontruiming kan worden beslist op welke wijze een en ander (daarbij inbegrepen zelfs de bijbels) het beste kan worden bestemd. Aan de hoofdingenieur van de Waterstaat wordt gevraagd om opgaaf wat er tot onderhoud van de kerk nog moet worden verrigt. Immers de Hervormde kerk op de Molenbuurt was een Waterstaatskerk.

Later wordt deze met al wat er in en er aan is aan de Commissaris des Konings, afd. Kerkelijke Zaken overgedragen. Daaraan heeft deze voormalige Hervormde kerk het behoud te danken.

De R.K. kerk van Emmeloord wordt afgebroken in 1858 en de bouwmaterialen en inventaris worden afgevoerd naar het vaste land om te dienen voor de opbouw van de kerk te Ommen. Dit had een merkwaardige ruil tengevolge daar het kerkgebouw aan het Rijk behoorde en het terrein aan de

katholieke gemeente. Nu ruilden de aartsbisschop van Utrecht en het Rijk hun wederzijds bezit.

De kerk van de Molen- of Middelbuurt zullen wij in latere ambtelijke stukken weer ontmoeten. Daarop komen wij in het slot van het artikel nog terug.

Eigendomsverhoudingen.

Wij willen echter nu eerst nog een beschouwing wijden aan de eigendomsverhoudingen op het eiland. Althans voor zover zich dit nog laat reconstrueren. De scheiding tussen Ens en Emmeloord dateert reeds uit het grijze verleden. Uiteraard weten we omtrent de bezitsverhoudingen uit de prehistorie niets, noch omtrent de Romeinse bewoningstijd. Als in de vroege Middeleeuwen het gehele gebied onder water komt, althans onbewoonbaar is, zullen de bezitsverhoudingen wellicht geen rol hebben gespeeld. Ook daaraan kunnen we dus voorbijgaan.

Voor het eerst ontmoet men in de oude bronnen, plm. 1200, de naam Emmelwerth, vermoedelijk voor Emmeloord. *Moerman* heeft op dit punt nogal wat over het eiland nagezocht en deze zeer betrouwbare en ernstige onderzoeker zullen wij dus volgen. *Moerman* heeft echter de naam Ens of wat daarvoor door zou kunnen gaan reeds aanzienlijk eerder aangetroffen. Wellicht is Ens te herkennen in de namen Nesse en Endsae, welke in de VIIIste en IXde eeuw voorkomen.

In 1331 heeft Jan van Kuinre van de Hollandse graaf in leen o.m. Emlaerden half en in 1364 ontving Roderik van Voorst Emelwaerde in leen van de Hollandse graaf. Het lijkt er dus op dat Emmeloord, het noordelijk deel van het eiland, leengoed was, dat door de Hollandse graaf werd beleend, maar in 1349 is er een Claes Rawardt schulte voor de heren van Cuynre op Emmeloord en Coep Benning is dan schulte „des heren van Voerste tot Emelwoerden”. Hoe en wanneer de Hollandse graaf aan het noordelijk deel van het latere Schokland is gekomen heeft ook *Moerman* niet kunnen vinden. Vermoedelijk hebben het klooster St. Odulf te Stavoren, Pantaleon te Keulen en het nonnenklooster van Elten er eerder bezittingen gehad. Te weten van waar uit de heroc-

Middelbuurt op het voormalige eiland Schokland, gezien vanuit het zuidwesten.

cupatie en kolonisatie in de IXde/Xde eeuw plaats vond, zou daartoe van veel belang zijn. Maar dit is ons niet bekend. Wellicht zouden resultaten van het anthropologisch onderzoek van de Schokker skeletten daarbij mede kunnen helpen. Graaf Albrecht geeft in 1381 „om menigen trouwen dienst” aan Dirk van Zwieten twee landekijns of kerspele van Orkel (Urk) en Emelswalde. Daarmee zijn dan de heren van Kuinre en van Voorst gedupeerd, maar zij waren niet hun bezit geheel kwijt, want Herman en Hendrik van Kuinre verkopen in 1406 land op Schokland en de koopbrief wordt mede bezegeld door Claes van Zweten. In 1412 deed de Vrouwe van Voorst afstand van haar rechten op de eilanden Urk en Emmeloord ten behoeve van Herman van Kuinre die dus dan alleen heer wordt van Urk en Emmeloord en in 1415 rechten geeft aan „de bueren van Orck ende van Emelweerde”. Herman van Kuinre had een dochter Alijt, die huwde met Evert Vries, die nadien genoemd wordt als „heere van Orck ende van Emelweerde”. Als Evert Vries overlijdt geeft Alijt in 1475 als „Weedwe van Evert Vreyse van Stroewijck” haar leengoederen over aan Evert Zoudenbalch. In 1470 maakte de burgemeester van Enkhuizen — Gerrit Ents — aanspraak op het eiland, maar verliest dit proces tegen Evert Zoudenbalch. *Mees* meende echter — ontleend aan *Brandts’* Historie van Enkhuizen uit 1747 — dat Karel de Stoute aan Gerrit Entszoon, burgemeester van Enkhuizen, de eilanden Urk met Ens en Emmeloord schonk. Deze Entszoon zou de bevolking van het eiland geen schattingen hebben opgelegd. Zijn beheer duurde volgens *Mees* slechts kort, want *Wagenaar* zegt gevonden te hebben dat de heerlijkheden voor het einde van de XVde eeuw in handen van het Utrechtse geslacht Zoudenbalch zouden zijn gekomen. In het jaar 1555 was een Jan Zoudenbalch heer van Urk en Emmeloord. *Moerman* noemt nog een brief van deze Jan Zoudenbalch aan de stad Kampen, waarin hij uit de archieven bewijzen verzocht dat Kuinre met Urk en Emmeloord van ouds tot Overijssel behoorde. Gerrit Zoudenbalch — heer der eilanden — huwde in 1568 met Barbara van Essenstein en hij vermaakte voorwaardelijk Urk en Emmeloord aan zijn neef Johan van Fladracken (1598). In 1601 is Barbara van Essenstein vrouwe der eilanden. In het jaar 1660 deed het geslacht Van der Werve, die de

eilanden bezat, deze over aan de stad Amsterdam. Hoe dit geslacht plotseling op het eilandtoneel verschijnt vermeldt *Moerman* niet.

Intussen was Ens reeds vanouds bekend, maar aan wie het toebehoorde vernemen wij uit het stuk van *Moerman* ook niet. In ieder geval wordt het geheel afzonderlijk genoemd van Emmeloord; het had ook een geheel eigen geschiedenis.

Veranderingen.

Pas in het laatst van de XVIIIde eeuw duikt de naam Schokland op. En dan brengt de Franse tijd de grote veranderingen in het eilandbestuur. Amsterdam behoudt niet langer de heerschappij over Emmeloord. Geheel Schokland komt in 1806 aan de provincie Overijssel. Zij het dan dat dit alles helemaal niet zo snel en eenvoudig in zijn werk ging: tussen 1798 en 1814, wanneer het definitief geheel aan Overijssel komt, vindt er van alles plaats. Nu eens is het weer verdeeld, dan weer plotseling is het een eenheid. Het was intussen alles bijeen een zeer gecompliceerd geheel geworden in de voorafgaande eeuwen. Overijssel bijvoorbeeld voelde zich in de XVIIde eeuw zo bezwaard door het onderhoud van het zuidelijke gedeelte dat het aan Holland en Friesland, die beide ook belang hadden bij het behoud van het eiland, vroeg in de kosten bij te dragen, hetgeen in 1710 gelukte. Dit had overigens tot gevolg — aldus *Mees* — dat Holland vorderde dat Overijssel en Friesland zouden bijdragen tot de kosten van Emmeloord. Voorts moest Emmeloord jaarlijks aan Overijssel f 7.— betalen onder de naam proclamatiegelden en Holland betaalde aan de predikant van het Overijsselse Ens f 100.—. De Staten van Overijssel droegen intussen weer bij tot herstel van de afgebrande woningen te Emmeloord in 1729. Dit als een enkel voorbeeld van de gecompliceerde situatie. Men vindt dan ook gegevens over het eiland her en der verspreid. Te Elten bevinden zich archivalia die herinneren aan een periode toen de abdij van Elten bezittingen had in dit gebied. Te Arnhem zijn gegevens over het eiland uit het huisarchief van Keppel. De Rijksarchieven in de provincie te Leeuwarden, Zwolle en Haarlem en het gemeentearchief te Kampen bevatten gegevens over dijkonderhoud, enz.

Nog in 1812 verklaarde de municipale raad van Kampen zich tegen de door de regering voorgestelde vereniging van Schokland met de gemeente Kampen. Men was daarbij vooral bevreesd voor verzwaring van geldelijke lasten omdat het ook te Kampen natuurlijk wel bekend was dat de Schokkers, die vooral van de visserij moesten bestaan, over het algemeen arm en behoeftig waren en sedert onheuglijke tijden vrij waren van betalen van 's lands schattingen. De Wet van 1858 brengt dan tenslotte het grondgebied bij de gemeente Kampen: „Zodra het eiland verlaten is..... behoort haar grondgebied tot de gemeente Kampen”.

Na de ontvolking.

Men kan zich ongetwijfeld voorstellen dat het stil geworden moet zijn op het eiland: de bewoners allen heengegaan, nadat hun bezittingen zijn afgebroken, vervoerd en, voor zover niet meer bruikbaar, verbrand.

De nieuwe bewoners: een havenmeester, een lichtwachter en een kantonnier, in dienst van de Waterstaat, worden de directe beheerders van het eiland, die voor het dagelijks onderhoud en toezicht aanwezig zijn, ressorterend onder waterstaatsopzichter en -ingenieur. Er zijn dan nog slechts enkele huizen: de pastorie met het kerkgebouw op de Middelbuurt, enkele woningen en een paar schuurtjes in het noorden en een woning op de Zuidpunt.

Is het wonder dat men bomen plant op de Middelbuurt op de plaats waar eertijds woningen stonden? Deze iepen hebben het goed gedaan en zijn tot zware kolossen uitgegroeid. Later worden er ook iepen op Emmeloord bij de haven gezet.

Op het eiland zelf stonden vaak grote stukken maandenlang onder water; er waren een aantal plassen: het Kerkemeer en het Gietersemeer bijvoorbeeld die rijk geweest zijn aan waterwild.

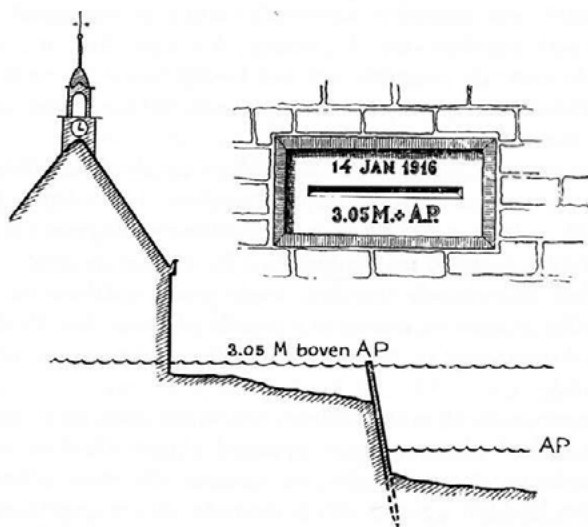
De nieuwe bewoners hebben overigens niet zo'n eenzaam bestaan gehad als sommigen geneigd zijn te denken. Er was veel aanloop van schippers en vissers, die hun schepen in de haven hadden gelegd of op de rede, het zogenaamde Gat van Ens nabij de Middelbuurt. Er waren voor het fourageren van deze lieden winkeltjes te Ens en te Emmeloord waar

melk, brood, meel, bier en Schokker moppen konden worden ingeslagen. En de kerk diende voor onderdak voor dijkwerkers, maaiers, rietsnijders en andere toevallige gasten. Er stonden kribben langs de wanden en een grote bakstenen schouw met vier rookkanalen bood de mogelijkheid voor deze mensen om zich te warmen en te drogen en er eten te koken.

Aanvankelijk woonden de drie gezinnen alle verspreid: de havenmeester op Emmeloord bij de haven, de lichtwachter op de Zuidpunt bij de vuurbaak, en op de Middelbuurt de kantonnier.

Sedert 1922 echter is de Zuidpunt onbewoond en woont de lichtwachter bij de haven, vanwaar uit hij zijn dagelijkse tocht naar het vuur maakte.

Deze vuurtoren was een ijzeren kaap met lampen. Voordien was er al een andere vuurbaak, die in 1618 genoemd wordt. Een afbeelding uit de XVIIIde eeuw laat dit open vuur nog zien ten westen van de kerk. Dat was een vierkant bouwwerk, waarop bovenin een vuur werd gestookt. De na 1825 vernieuwde baak werd door lamplicht vervangen in 1845 en in 1880 kwam tenslotte het licht bij de lichtwachterswoning tot stand.

Gewelsteen met vloedmerk in de buitenmuur van het kerkje te Middelbuurt.

Er zijn diverse namen bekend van havenmeesters, kantonniers en lichtwachters, die in de loop van de jaren op het eiland hebben dienst gedaan. Zij hebben het eiland meegemaakt op schone dagen, maar ook als de storm door de bomen raasde en de zee het eiland beukte. Sommigen hebben de stormvloed van 14 januari 1916 meegemaakt, toen de golven hoog over de pastorie sloegen, toen de huizen van Noordpunt en Middelbuurt de enige boven water uitstekende punten van het eiland waren. Anderen hebben de naderende laatste veranderingen beleefd: de dijk die aangelegd werd ten zuiden van het eiland. Dan komt het tijdstip dat de dijk gesloten wordt en de gemalen in werking worden gesteld. Tot dan toe waren er geregeld arbeiders van de aannemers die de dijkwerken uitvoerden voor de Dienst der Zuiderzeewerken aanwezig. Wanneer dan het water wordt afgemalen en langzaam zakt, nadert het tijdstip dat de laatste bewoners het eiland, dat kort daarop in de slikvlakte zal achterblijven, zullen moeten ontruimen. Per schuit zal het dan niet meer bereikbaar zijn en de drassige zeebodem zal ook vooreerst geen vervoer meer toestaan. Dus bij een waterstand van plm. 80 cm vertrekt de boot, die deze laatste bewoners en hun bezittingen naar de dijk voert. Daarna staan de huizen enige tijd onbeheerd.

Opnieuw overdracht.

Bij Besluit van de Secretarissen-Generaal van de Departementen van Binnenlandse Zaken, Waterstaat, Financiën Landbouw en Visserij tot instelling van een Openbaar Lichaam voor het gebied van de Noordoostelijke Polder, wordt de grens van dit gebied bepaald. Hierin vinden wij:

„Het eiland Schokland, thans uitmakende de kadastrale Secties K., L. en M. van de gemeente Kampen wordt bij den Noordoostelijken Polder gevoegd”.

Tevoren was het eiland, tot dan toe behorend tot de gemeente Kampen, tengevolge van proces-verbaal van beheersoverdracht d.d. 25 november 1938 met ingang van 1 januari 1939 in materieel beheer bij de Dienst der Zuiderzeewerken gekomen, met uitzondering van:

het gebouwtje op de Zuidpunt, kadastraal bekend Sectie K No. 53, eigendom van de rechtspersoon het Staatsbedrijf der P.T.T. (de eigendom hiervan zal worden overgedragen aan de Staat (Zuiderzeewerken)), de lichtopstand met betonnen bergplaats en het gebouw voor de mistsirene met apparatuur met het omliggende terrein te Emmeloord, in beheer bij het Loodswezen en kadastraal bekend Sectie M No. 126. Het Loodswezen ressorteert dan onder het Departement van Waterstaat.

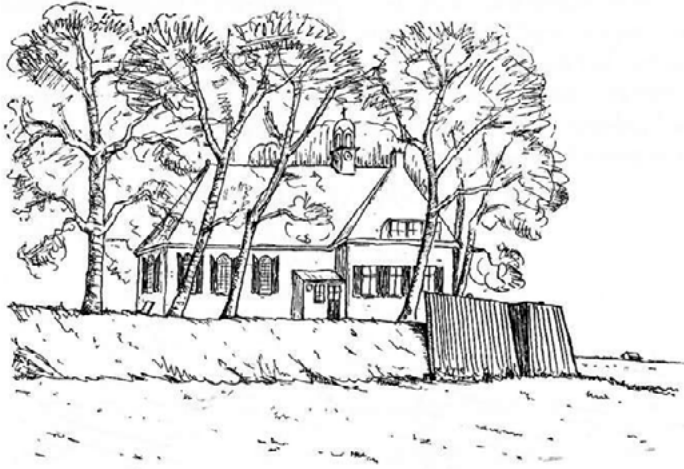
De nodige beheersoverdracht van deze objecten wordt vanwege de Wieringermeerdirectie geregeld.

Voorts het gebouw bewoond door de tijdelijke ze havenmeester en kantoorhouder der P.T.T., Harm Smit, met schuur, kadastraal bekend Sectie M 126. (Deze gebouwen waren door Smit gesticht krachtens vergunning van de Minister van Waterstaat d.d. 9 mei 1908 letter A. afd Waterstaat, ingetrokken bij beschikking van dat Departement van 22 augustus 1941 No. 675 afd. Waterstaatsrecht.)

Dit bovenstaande vinden wij in een brief van de Directie van 's Rijksbelastingen voor Overijssel en Drenthe aan de Directie der Wieringermeer Noord-Oost-Polder te Zwolle d.d. 24 februari 1943, behandeld: Instelling bijzonder Domeinbeheer voor het gebied van de Noord-Oost-Polder.

Er is ook nog in het archief van de Wieringermeerdirectie het proces-verbaal van overdracht in materieel beheer, waarbij het hoofd van de Dienst der Zuiderzeewerken, Ir. V. J. P. de Blocq van Kuffeler aan de directeur van de Wieringermeer Noordoostpolderwerken, Ir. S. Smeding, beiden gemachtigd door den Secretaris-Generaal van het Departement van Waterstaat, overdraagt op het voormalige eiland Schokland, kadastraal bekend gemeente Kampen:

- a. de voormalige kerk op perceel L 61,
- b. de voormalige pastorie op perceel L 92,
- c. een drietal schuurtjes op de percelen L 119, 120, 121,
- d. de voormalige havenmeesterswoning met schuur op perceel M 125,

Kerkje op de terp te Middelbuurt, waarin thans de bodemvondsten uit de IJsselmeerpolders zijn te bezichtigen.
Een restant van de houten zeekering is nog aanwezig.

- e. een schuurtje op perceel M 120,
- f. een woning met schuur op perceel M 126.
- g. het machinegebouw op perceel M 127.

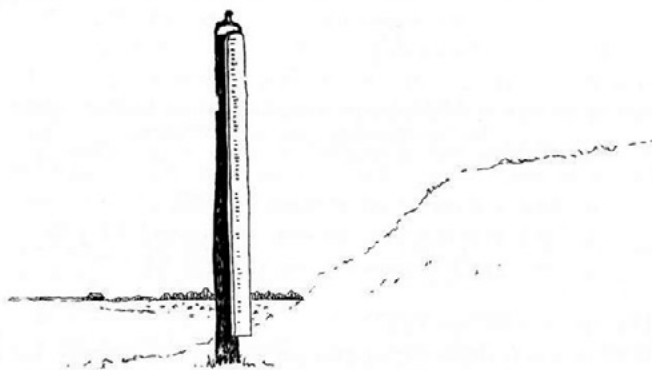
Dit op 24 oktober 1942.

Dan worden deze woningen en schuurtjes aan de haven en op de Middelbuurt weer bewoond, de kerk gebruikt als opslagplaats voor landbouwmaterialen in 1943, nadat overal herstellingen verricht waren omdat tal van ruiten waren gesneuveld.

In 1947 dan, na een wat mistroostige tijd als opslagplaats, krijgt na enig herstel de kerk op de Middelbuurt een passende bestemming wanneer een deel der bodemvondsten uit het Zuiderzeegebied er onderdak vindt. Hierin ontstond dan het museum voor de IJsselmeerpolders, dat sinds de opening reeds meer dan een half miljoen bezoekers mocht ontvangen.

Inmiddels was de kerkfundering op de Zuidpunt na het onderzoek gerestaureerd. Het gehele eiland werd van een passende beplanting voorzien: een struikbeplanting rondom waardoor de vorm gemarkeerd werd, een aanduiding van de

oude havendammen aan de Noordpunt en beplanting van de drie terpen met jonge iepen. Daarmee is dan voorlopig de situatie geconsolideerd. Daarmee is dan tevens een lange, bijzondere geschiedenis voorlopig beëindigd, een bewogen geschiedenis van een bijzonder eiland van het Nederlandse grondgebied.

Peilschaal bij Middelbuurt.